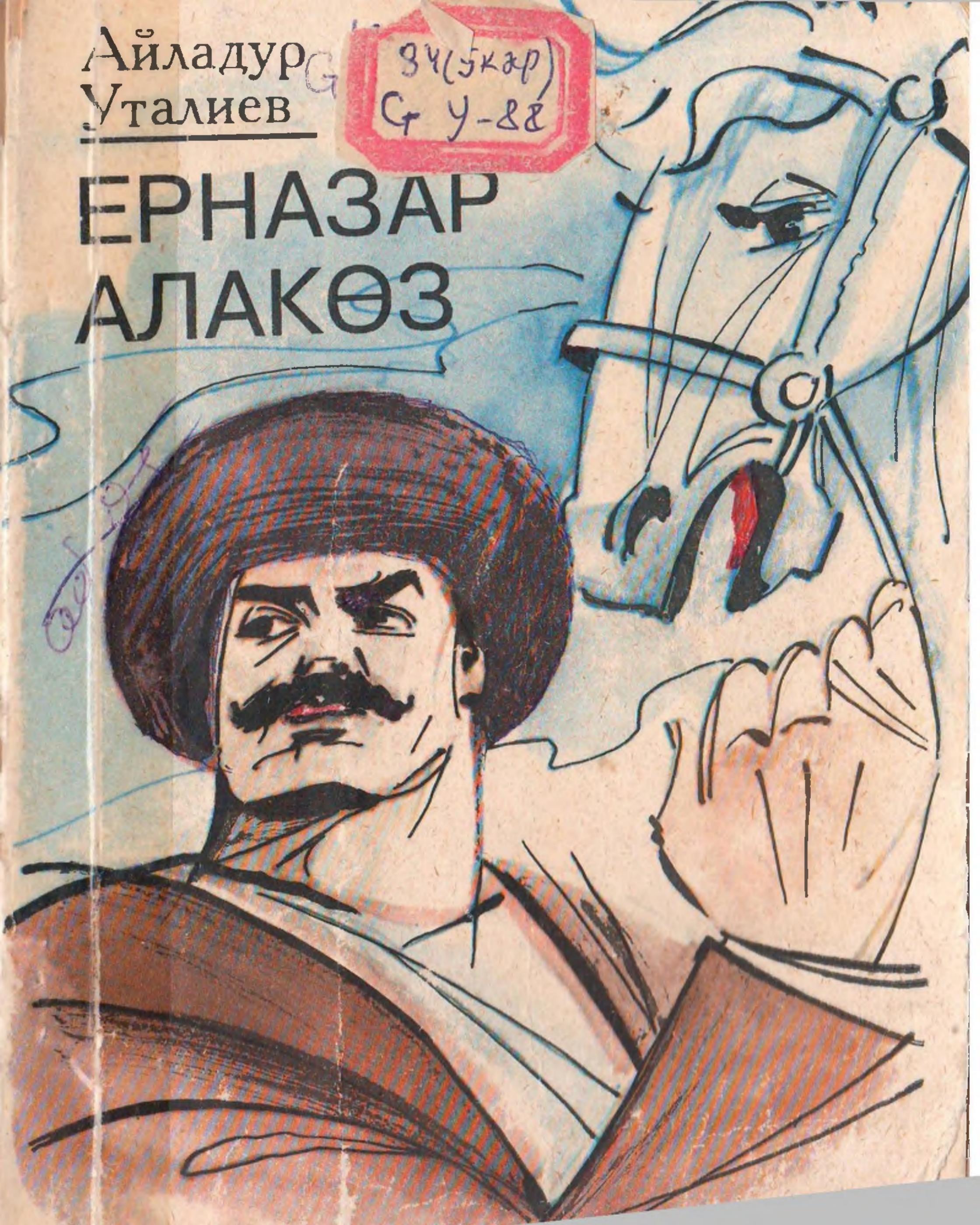

Айладур
Уталиев

34(5кэр)
С у-88

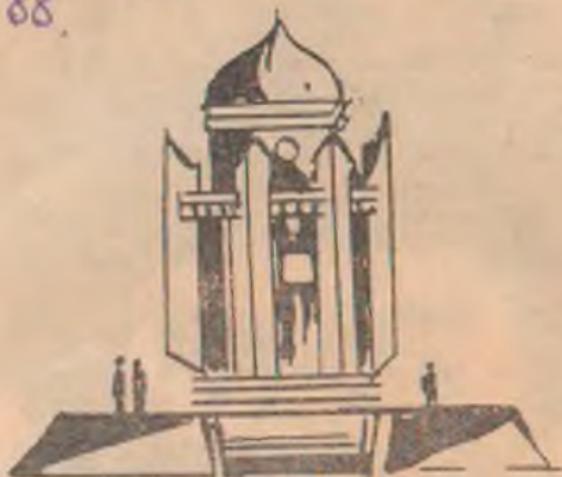
ЕРНАЗАР
АЛАКӨЗ

ВОЗВРАТИТЕ КНИГУ НЕ ПОЗЖЕ
обозначенного здесь срока

Т-3. Зак. 750

84(5кар)
Г. 4. 88.

Халық батыры
Ерназар алакөздің
190 жыллық юбилейіне
арналады

Айладур
Уталиев

ЕРНАЗАР АЛАКӨЗ

4954

тарийхий трагедия

Жоқары класс оқыушылары ушын

НҰҚИС
ҚАРАҚАЛПАҚСТАН БАСПАСЫ
1997

Т/1
ХР 10

84 Кар 7
У—88

Уталиев Айладур

Ерназар алакөз. *Ақ қосық түріндегі екі бөлімлі тарихый трагедия*—Нөкис, Қарақалпақстан, 1997.—192 бет.

Балалар хәм жас өспиримлер әдэбиятлары редакциясы

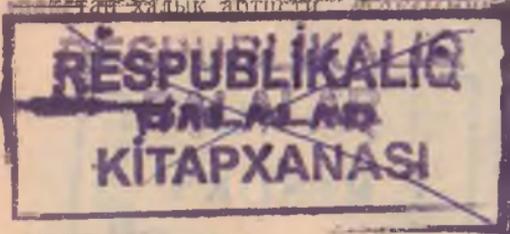
Пиқир билдириуши—Өзбекстан Илимлер Академиясының академиги *Сабыр Камалов*.

Бул китапта:

8-бетте: Ерназар алакөздің мақбарасы.

10-бетте: спектакльден бір көринис. Ерназар алакөз ролинде—Өзбекстан Республикасына хызмет көрсеткен артист *Базарбай Узакбергенов*; Кумар ана ролинде—Өзбекстан хәм Қарақалпақстан Республикалары халық артисти *Сапаргул Дүезова*

92-бетте: спектакльден бір көринис. Ийшан ролинде—Қарақалпақстан Республикасының халық артисти *Мамат Бабанов*.

Х-106 ✓

оқуғ 200к

235495

У 4700000000—393 Б—97
М—357 (04)—97

ISBN—5—8272--0020—4

© “Қарақалпақстан” баспасы, 1997

АВТОР ДА Н

Адам қаншелли узақ жасаса да оның өмири МӘНГИ-
ЛІК атлы шексизлик пенен салыстырганда қас-қағым-
ға да арзымайды. Көзди ашып жумғаншелли өтип ке-
тетугын усы пайыттын өзине мәнис-мағана берип, кей-
нинде өшпес из, әдиули ис қалдыратугын инсанлар да
болады. Олар өзи өлсе де, аты мәнгиликке уласып,
нүтқил адамзат тарийхының бир бөлегине айналады.

Солардың бири — Ерназар алакөз. Ол қарақалпақ
халқының тарийхындағы теңи-тайы жоқ айрықша тул-
ға. Егер Спартак кулдың да, гладиатордың да адам
екенин танытып, Уллы Рим империясын титиркенткен
болса, ал Ерназар алакөз аз санлы қарақалпақтың хал-
лық екенлигин күдиретли Хийуа ханлығына көрсетти,
ар-намысын көклерге көтерди, оны мәңгүрликтен сақ-
лап қалды. Халық батырының тарийхта қалдырған изи-
не баға берсек, онда биз оның елди уллы мәмлекетке
айландырып, барлас, қыпшақ, қоңырат, аргын, найман,
маңғыт, жалайыр, қаңлы рууларын бириктирген уллы
сәркарда Әмир Темурдың жолын тутқанын көреміз:
Ерназар алакөз тек аз санлы халқының көп рууларын
жәмлеуге умтылып ғана қойған жоқ, ол сондай-ақ
қарақалпақ, өзбек, қазақ, түркмен халықтарынан әдил,
Хийуадан гәрезсиз, ханлық дүзбекши болды. Қазақ
Зарлықты хан сайлауы оның ақыл-парасатлы, үлкен
саясат ийеси екенлигин көрсетти. Әскерлериниң кура-
ны көп миллетлерден — тийкарынан қарақалпақлардан,
өзбеклерден, қазақлардан, түркменлерден ибарат бол-

ды. Ерназар алакөзди коллаушылар, оған жанкүйер дослар Хийфа ханы нөкерлериниң ишинен де көптеп табылатуғын еди. Казак батырлары — Дәуірхан, Жанкелди, Сергасултанлар көтерілистің ең ахырғы пайытларына шекем қатнасты. Ерназар алакөздің қыяметлік досты, қазақтың әлим рууының төртқарасынан хәм Ялантөш батырдың туқымынан болған Батық көтерілис жеңилиске ушыраған сон оның баласы Мәмбетназарды жасырын түрде алып қашып кетип, өлимиен аман алып қалды...

...Усындай, болажақ шығармама тиіссли материаллар менде кем-кемнен топлана бастады. Ерназар алакөз басшылығы астындағы көтерілис ҳаққында ойлар басымды шулғап алды. Халық батырының образы көз алдыма турды да қойды ... Лекин мен ол ҳаққында драмалық шығарма жазыуға еле батылым бармас еди.

1981-жылдың 19-июль күни Ш. Рашидовтың “Күдиретли толкын” романы бойынша исленген “Жүректің оты сөнбесин” (режиссер Кууатбай Әбдиреймов сахналастырған) спектаклинен кейин Ташкентке шақырытылып, Шараф аға менен 20 минуттай сөйлесуіге миясар болдым. Ол мениң және иелер үстінде ислеп атырғаным менен қызыксынды. Мен сонда былай дедим: “Халқымыздың қахарманы Ерназар алакөз ҳаққында тарийхый драма жазыуға таярланып жүрмен. Бирак биреулер, ол ҳаққында жазыудың кереги жоқ себеби Ерназар алакөз өзбеклерге қарсы шыққан, дейди”. Сонда Шараф аға: “Ол гәп натууры. Мен қарақалпақлардың тарийхы менен жакыннан таныспан. Ерназар алакөз — өзбек халқына емес, ал хан гутымында деспотизмине қарсы шыққан батыр. Сиз жазың, ислениң, ал маған жеткермекши болған гәплеринизди хәммесин Қәллибек Камаловичке айтың. Жәрдем етди. Оған конырау қыламан”, — деди. Айтқанындай-ай Қәллибек аға Камалов маған жәрдем етип, жумыс ислейме имканият туўдырды. Мине усы инсанларды

шарапаты аркасында “Ерназар алакөз” трагедиясы жазылды...

...Ошнан берли әдеуир жыллар өгти. Халқымыз көп социаллық-экономикалық хәм сиясий уақыяларды басынан кеширди. СССР дың ыдырап, Өзбекстан Республикасының өз гәрезсизлигин алғанына мине бес жыл толды. Ким екенлигимизди усы гәрезсизликтің шарапаты аркасында кем-кемнен аылап киятырмыз. Тарийхшыларымыздың алдағы он жыллықларда Ерназар алакөз ҳаққында терең изертлеулер жүргизип, көп илимий китаплар жазатуғынына исенимим кәмил. Мен драматург ретинде халық батыры ҳаққында жан-жақлы ислендим хәм акырында мынадай жуўмаққа келдим: “Егер сатқынлардың атқан оғынан Ерназар алакөз шейит өлмегенде көтерілис жеңилмес еди”.

Ерназар алакөздің әрманы иске асты. Гөзвал Қарақалпақстаным Өзбекстан Республикасы құрамындағы суверенли республикаға айланды. Бул күнлерге жеткен де, жетпеген де бар. Дана халқымыз гәрезсизлик ушын гүрестин түп сағасында болған уллы батырын өмирбақый умытпайды.

Бул трагедияны оқыған яки көрген хәр оқыушы “Мен республиканың гәрезсизлигин бекемлеу ушын не иследим? Не ислеп атырман? Не ислемекшимен?” деген әдиули сезимлерге берилсе, мен шығармамды жазғандағы мақсетиме жеткеним, деп есаплайман.

ҚАТНАСЫҰШЫЛАР

Ерназар алакөз — қарақалпақ халқының миллий қаҳарманы.
Хийуа ханына қарсы көтерілистің басшысы.

Қумарана

Ерназар алакөздің анасы.

Мәмбет

Ерназар алакөздің досты.

Бердақ

халық шайыры.

Ерназар кенегес

кенегес рууының бийи.

Нурмурат

Ерназар алакөздің қолында
тәрбияланған жигит.

Үрімхан

Нурмураттын келиншеги.

Жәмет

көтерілистин қатнасыушысы,
қолдаулы рууынан.

Сәрдарбаба

көпті көрген, елдин ақылгөй
адамы.

Атанияз

Хийуа әскерлеринин басшысы.

Ийшан

Бала жетеклеген хаял

Биринши жигит.

Екинши жигит.

Биринши хаял.

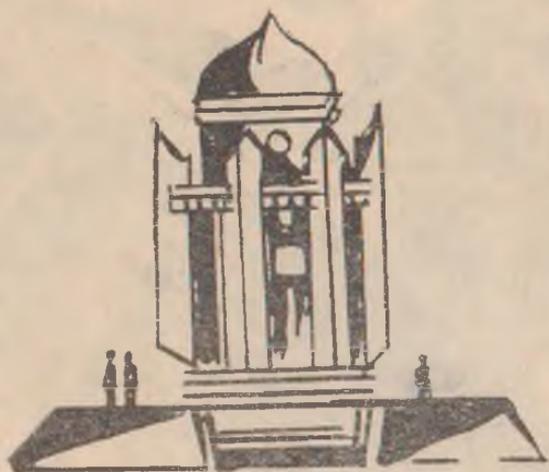
Екинши хаял.

Бийлер, халық.

Уақыттар 1856-жылы июнь айының басларында Казакдәрья бойындағы Елим қорғаны әгирапында болады.

БОЛИМ

Түнерген аспан. Тынышлық. Бирден күн гүркирейди. Бултар қолталысқа түседі. Бирте-бирте жақынласып киятырған гүлдирманның сесіне жалғыз аттын дүрсилдиси уласалы. Төбе басында — Е р н а з а р а л а к ө з Оның тулғасы шағылған шақмақлардың жалтылдысынан емески көринеді. Біраздан соң есап-сансыз атлардың тасырлысы шығады. Дүбірлі пәсейгенде, әуел ынырсып жылаған баладың, соң оны жубатқан анадың муцлы хәйиуі еситиледи:

*Айнанайын аппағым-ай,
Қызлар кийген қалпағым-ай,
Катарыңнан кем болма-ай,
Ашылғай, балам, бул бахтың-ай...
Хәйиу, хәйиу, хәйиу.....*

Және жым-жыртлық. Тап ата баслайды. Еле сол қалпінде турған
Е р н а з а р а л а к ө з көринеді.

Е р н а з а р а л а к ө з

Тәуекелдің миндик асау атына
“Өлсек ийман жолдасымыз болғай”! деп.
Дабыл қақтық — алабурқан болды жер,
Дүрилдеди Хорезм.
Ессесінен қап-қара зил езгилеп,
Запырандай сарғайған,
Тунжыраған, туншыққан,
Бийнаян сахра даламда
Жанлағанда азатлықтың сүрени,—
Басына дөңіп зобалаң,
Астындағы алтын тахты зыйықтай,
Ырғып түсті отыра алмай,

Кыйпақлаган жауыз хан,
Безгек тийген адам яңлы,
Есинен танып, қалшылдап.
Беккем деген сарайының,
Сүтінлери сытырлап,
Унырады таслары.
Дүбелейден шаңырағы шайқалды!

(сәл иркилип)

Миннетдарман, ырзаман мәрт халқыма!
Ернин тислеп, қан жутса да,
Сыр шашпады, тырбаңлады тынымсыз,
Маңлайынан ашшы тери тамшылап,
Жанды түйіп шүберекке
Изим жолға қала салды тез күнде.
Енди мине...
Үш ай болды, қоршаудамыз.
Әгирапта анталайды
Көзі қызыл хан ләшкери, сайланған.
Үзликсиз хұжим, дүбеген нөкерлер...
Тас төбеде мыс қайнатқан
Саратанның әптабы,
Сая болар пута жоқ.
Ауырыұ-сырқау, шым-шырқадай бала-шаға...
Аузын ашып арандай
“Ашлық” деген жау жағадан алажақ!
Кемсеңлейди жүйкелери қурыған
Кемпир менен ғаррылар.

(иркилип)

Қул болыұ қолдан келип тур,—
Ул болыұ қолдан келе ме?
Қор болыұ қолдан келип тур,—
Зор болыұ қолдан келе ме?

Жер болыў қолдан келип тур,—
Ер болыў қолдан келе ме?
Гер болыў қолдан келип тур,—
Өр болыў қолдан келе ме?
Жоқ болыў қолдан келип тур,—
Оқ болыў қолдан келе ме?
От болыў қолдан келе ме?

Сырттан дауыслар еситиледи.

Б и р и н ш и д а ў ы с

Тоқта!... Тур орында! Табжылма!

Е к и н ш и д а ў ы с

Кимсең?! Айт жөинди! Атаман!

Ү ш и н ш и д а ў ы с

Азаматлар абайлаң! Өзимиз!

Б и р и н ш и д а ў ы с

А...сиз екенсиз-ғо! Өте бериң, Мәмбет аға.

Е к и н ш и д а ў ы с

Көзге түртсе де белгисиз
Қараңғыдан аңламай атырмыз...

М ә м б е т т и ң д а ў ы с ы

Сергек болың усылай!

Дауыслар

Кәуетер алмаң бизлерден!
Уятқа сизди қоймаспыз!

Мәмбет келеди.

Ерназар алакөз

Мәмбет, келдің бе достым!

Мәмбет

Ауа. Киятырман.

Ерназар алакөз

Көз илиндирдің бе?

Мәмбет

Аз ғана...

Көз жумық, кеуіл ояу,
Жатып ғақатың бола ма?!

Ерназар алакөз

Шамасы аралапсаң-ғой қосларды?

Мәмбет

Әлбетте.

Бирим-бирим көзден өткермей
Жаным сирә жай табар ма?!
Жол-жөнекей гүзетлерди барладым:
Қырағы тур жигитлер!

Ериазар алакөз

Жау тәрешке сер салдың ба?

Мәмбет

Көз-кулағым сол бетте-ғой бәрхәма.

Ериазар алакөз

Ал, не аңғардың палуаным?

Мәмбет

Сес-семир.

Ериазар алакөз

Маужыраған тынышлық-ғой, солай ма?

Мәмбет

Ҳәзирше тынышлық.

Ериазар алакөз

Ялғаншының хәр бир күни бендеге —
Теңи-тайы жоқ мол сыйлық.

4954

Мәмбет

Тап усылай жым-жырт қалда

Самал тынып силтидей,

Демни тартып ишине,

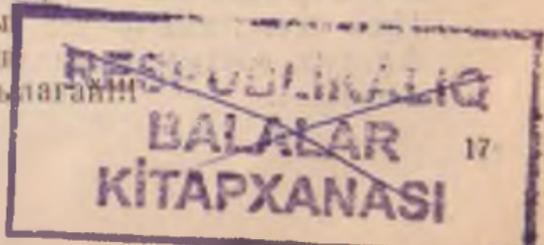
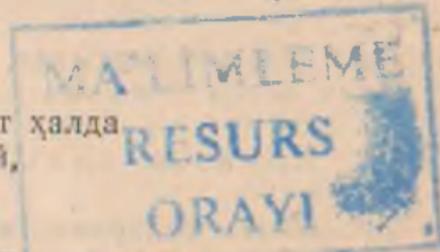
Қапырыққа қапланып,

Асманни-замин сазарып,

Сам-саз болып турады

Соң тосаттан қутырып

Болып кетеди бір былағанни!

235495

Ерназар алакөз

Кандай гөззал, тацгы тәбият!
Көзинди тик, ләззетлен,
Буншелли не сенде кәуетер?

Мәмбет

Алдамшы тынышлықтан
Гапыл қалмайық деп атырман.
Опасыз бийлер
Қыянет етип кеткели
Сәл нәрсеге селтенлеп,
Сезикленетуғын болыппан...
Алқымға тақалғанда жангенем
Арамыздан табылмағай тағы да
Сатып кетер наймытлар!

Ерназар алакөз

Сатылатуғынлар әлле кашан
Кеткен жоқ па берилип?
Хәзир ылғый дослар қалдық, кеули бир,

Мәмбет

Мал аласы —сыртында,
Адам аласы —ишинде.

Ерназар алакөз

Түсинбеген өзлериниң кимлигин
Эззилер ғана ала болар.
Иши патас, ала пес!...
Ал, биз, достым, бахытлымыз,
Анығы....

Ешekten, ийттен,
Ыбырсыған мақлуқлардан
Ажыралған нарқымыз бар:
„Адам“ дейди бизлерди!
Адам — саўлат, салтанат
Кәрамат-гой әзелден
Жақсылық ушын жаралған
Бул өмирде!
Түнеги мол, нуры аз
Тикенеге мол, гүли аз
Шириги мол, дүри аз
Былғалақ булдыр заманда
Биз сепнесек, ким себеди
Жақсылықтың урығын?!

М ә м б е т

Ғәлеті жоқ сөзиннің!
Бирақ достым, ийгиликли исине
Кесент берер хәрқашан
Шығады бир нийети бузық, сырғыя!

Е р н а з а р а л а к ө з

Гүмнің бар ма? ... Кимнен? Айт!

М ә м б е т

Як ... ҳешкимнен гүманым жоқ ... ҳәзирше.

Е р н а з а р а л а к ө з

Гүмни ийманнан айырады.

М ә м б е т

„Сақлансан сақларман“ деген,
Сақдықта қорлық жоқ, достым!

Ерназар алакөз

Эзелден инсан
Инсабы менен жаратылмай ма?

Мәмбет

Кимниң инсабы қаншелли,—
Өлшейтуғын салмақлап
Тайын тур ма тәрезиң?!

Ерназар алакөз

Яратқан ядтан шықпасың!

Мәмбет

Хак яратқан бәрин көрип-билсе де
Үндемейди ... кеширимли, кеули кең!

Ерназар алакөз

Исенимиңди жойыттың ба?

Мәмбет

Кимге?

Ерназар алакөз

Адамға!

Мәмбет

Тууылғалы үш, достым,
Қаналасым бар мениң:
Исеним, үмит, тәуекел.

Е р н а з а р а л а к ө з

Ал ийман ше, палұаным?

М ә м б е т

Ийманды көктен күтемен!
Ишналла, иймансыз өле қоймаспан!

М ә м б е т кетпекши болады.

Е р н а з а р а л а к ө з

Қайдә барасаң?

М ә м б е т

Жигитлерди турғызаман.
Шай-сууын ишсин ертеден.

Е р н а з а р а л а к ө з

Барагой, палұаным.
Жигитлерге айт:
Мени излегенлер усыкәрадан табады.

М ә м б е т

Бир нәрсени умытпа, достым:
Душпандықтың жаманы
Жақыннан келеди.
Бир жақынныңыздан тапқанбыз!

М ә м б е т кетеди, Жарық әсте-әсте молаяды.

Ерназар алакөз

Алдым — дауыл бәрхәма, артым — жауын.
Кулағыма жырактан
Айбарақ дүбир келер,
Ұа, дәрийха, сыбыр келер, гүбир келер.
Ұах! Не дейди?!
Күннен күнге қайғым мениң көбейди!...
Тайғақ тәғдир, тентиреклеп кетсем мен,
Кимлер келип қолтығымнан демейди?!

(сәл иркилип)

Узақ жолда адасып,
Азапта жүрген халқым бар;
Өзли-өзи таласып,
Мазакта жүрген халқым бар;
Ай да жарық, күн де ашық—
Сонда да,
Әтирапы тас-түнек,
Дозакта жүрген халқым бар!
Кеулим тыншымайды, тыншымайды,
Ишимде мың буралқы ийт қаңсылайды.
Көксимнен дәрья тасып қулап атыр!
Толқынлар жарға урылып жылап атыр!

Қ у м а р а н а к е л е д и ,

Қ у м а р а н а

Қулыным!

Е р н а з а р а л а к ө з

Апа?!

Қумар ана

Ақшам жабылмаған ба отауыңның түңлиги?

Ериазар алакөз

Әдейі ашық таслаттым.

Қумар ана

Ошағындағы көкшил түтиннен
Тиришилиги билинген
От жағылған хәр үйдің
Түңлиги түнде жабылар,
Азанда ерте ашылар.

Ериазар алакөз

Өзің емес пе едің айтатуғын ертекті:
„Халқы үшін құрбан болған мәртлер
Жұлдызларға айналып,
Турады, —деп, —жарқырап,
Алыстарға шақырып, хеш өшпестен!“.

Қумар ана

Туұры, айтқанман бул ертекті.
Неге оны еске алдың?

Ериазар алакөз

Түнде, ана, шаңарағымнан сығалаған
Жұлдызлар менен сырластым.

Қумар ана

Уйқыламайсаң-ау ...

Е р н а з а р а л а к ө з

Уйқы жоқ, апа.
Жанымды жеген жегидей
Тынымсыз ойлар, ойлар...

Қ у м а р а н а

Ойсыз киси кимге дәркар?!
Бабаларың сениң ойсыз болмаған,
Өртенген өмир, ылаңлы ығбал
Оларды ерте жалмаған.
Тәубе етемен Тәғдирге тәмбил!
Қуғанаман хәрқашан:
Мың қәле шүкир, гүллериме солмаған!

Е р н а з а р а л а к ө з

Сөзлериң мәдет барқулла!
От басы, ошақ қасында
Шүйіркелесип отырған
Өтти-ғой небир ұақытлар.

Қ у м а р а н а

Болар ма екен енди.
Оған қолдың сауасы...

Е р н а з а р а л а к ө з

Ансайман хәр ұақ баладай
Жумсақ алақаныңды.
Басымнан сыйпағаныңды...

Қ у м а р а н а

Кел, отыр қасыма.

Ерпазар алакөз анасының қасына отырады хәм басын оның
дөңсегіне қояды. Қумар ана баласының басын сыйпап отырып,
ойға түседі. Әуелі ұзақтан аттың шабысы, соң жылаған баланың
дауысы, кейін-ала ана хәйиуі әсте ғана есбиледи.

Ерпазар алакөз

Зилзила ойлар ойымнан
Кетпеди, ана, қәйтейін?!
Болса да қарын тойынған
Кетпеди ойлар қәйтейін?..

Қумар ана

Тыңлап турман, айта бер...

Ерпазар алакөз

Көз илмей шықтым түнде мен —
Қашты-ғой татлы уйқы да.
Жулысқан тәғдир, жин менен
Қарашы, ана, сыйқыма.

Қумар ана

Бәрің сөзін жүрмен мен
Көсіретімдегі дил менен.
Жеткізші сонда да, қулыным
Тыңдайындағы тил менен?

Ерпазар алакөз

Бұл ойлар қайда апарар
Билемеймен, ана, өзим де:
Шаруа жылған қыялым
Әрманды дәуран геледі.

К у м а р а н а

Эрманлы дәуран—азатлық,
Әйjemнен елиң аңсаған!
Ал азатлық биз ушын
Диң ҳауада ушқан қус!

Е р н а з а р а л а к ө з басын көтереди.

К у м а р а н а

Анлайсан ба сен оны?!
Сол ушқан қус, қулыным.
Туттырмай кетсе... өзиң бил.

Е р н а з а р а л а к ө з

Сонда мени күтетугыны әжел ме?!

Е р н а з а р а л а к ө з орнынан турып кетеди.

К у м а р а н а

Ауа... әжел күтеди...
Азатлық ушын гүрес—қахарманлық!
Қахарманлықтың бәрхамма
Әжел болар жолдасы!
Көзим менен көргенмен
Талай қанлы тарийхты!
Мен татпаған зәхәр бар ма?!
Зулматта гирян, гиреўсиз
Көзим шыққыр, не көрмеди—
Шықпағаны болмаса!
Басы сынғыр не көрмеди—
Сынбағаны болмаса:
Тукымыңды ныпқырт етип
Қырған мәхәл жауыз хан,

Аққан ұақта жоса-жоса
Дарья киби қызыл қан!
О, нәресте, жаттың сонда шырқырап,
Қара жерге бас урып,
Аласаттан алас-капас
Жан ушырып, сытылып,
Бауырыма қысып сени, „аллалап“,
Ала құйын киби зыңғыдым.
Күтпін алды ыссы меңир:
Сақраның сай-саласы, тоғайы,
Хәттеки аңы жабайы!
Тууылған жер сақлап қалды
Қас өлімнен жасырып!
Боллап келди жесирлик,
Боллап келди жетимлик,
Боллап жүріп өстиң де
Боллап жүріп жетилдик!
Бұл күнде озғанлар бар,
Бар хәм де озбағанлар—
Еде менің ядымда тур
Сол бір бозлағанлар!
Қойыңлар,
Қайғымды қозғамаңлар! Қозғамаңлар!...

Ерпазар алакөз

О, анжаң!
Буның бәри— елге аян әпсана.
Сеннен алдым, сен бердің
Күнің жылылығын
Далаңның уллылығын.
Бойыма бәри дарыған:
Ақ сүтіннің— ақлығы,
Наз жанының— нәклиги.
Менің түрі жүргенім—
Ідім... және сениң мәртлигиң!

Қ у м а р а н а

Мәуиж урып, толқып аққан
Кумай суұлы Жайхунға
Жөргегинди жууғанман.
Сени улым өмир ушын,
Ерлик ушын тууғанман,
Бирақ, улым,
Маған аңсат болмайды,
Олай-булай болып кетсең....

П а у з а

Е р н а з а р а л а к ө з

Апа... жетим нешеу?...

Қ у м а р а н а

Дүньяда үш жетим бар...
Оны неге сорадың?

Е р н а з а р а л а к ө з

Керек, санап бер, апа, даралап?

Қ у м а р а н а

Суўсыз—жер жетим,
Елсиз—ер жетим,
Ерсиз—ел жетим.

Е р н а з а р а л а к ө з

Ер мойнында елдің ғамы турмай ма?

Қумар ана

Ах! Сол жери қыйнайды,
Қыйшйды сорлы ананы!
Ескерткеймен былтыр гүз басланғанда
„Бул— тоналац, кыйын ис“, деп.
Бабаларың да адасып,
Шешимин ҳеш ким таппаған.

Ериазар алакөз

„Үмитсиз— шайтан“ емес пе?
Мүмкин биз табармыз,
Тапнайтуғын ба еди излеген?

Бава жетеклеген ҳаял келеди.

Ҳаял

Әссалам... Сәлем бердик.

Ҳаял сәлем береди.

Бава

Ассалаўма әлейкум!

Қумар ана

Саламат болыцлар..

Ериазар алакөз

Наҳәи жигит бол, кошантайым.

Ҳаял

Дайынын келгей.

Қ у м а р а н а

Шырағым, жол болсын? Ертелетіп шығыпсаң?

Ұ а я л

Алакөзде жұмысым бар еді.

Қ у м а р а н а

Тыңлайық, айта қой...

Ұ а я л

Ай толды қостарым үйден кеткели.

„Кешіксем, Алакөзге жолығарсаң“, деп еді—
Соған келип турғаным...

Хабар-атар жоқ па екен?

Е р н а з а р а л а к ө з

(иркилип)

Қостарың сапарда.

Ұ а я л

Ялғаншыға шыққан адам

Деми питкенше сапарда-ғой?

Анығын айтыңыз:

Қаерге кеткен?

Е р н а з а р а л а к ө з

Арғы бетке.... Түркмен, қазақ дослардан
Хабар билийге кеткен.

Оңгарылса ис оцынан,
Жолы болып, талап келиссе,
Жәрдем алып келеди.

Х а я л

Кешикти-гой....

Е р н а з а р а л а к ө з

„Жолдұшының кешиккенине қууан“, деген емес пе?

Х а я л

Қууана алмай жүрмен-гой,

Е р н а з а р а л а к ө з

Себең?

Х а я л

Кетерінде қостарым
Алма-тезек қос дизеге қондырып,
Үмірленіп сүйе берди мийри қанбай баласын.
Мәңгідайы аймалап, ийіскеди шашымнан,
Қап теңірді көзлеріме тигилип.
Сезгенмен сонда,
Қашшама өзі сездірмеймен десе де,
Сапарының қәуестерлі екенін.
Сыр бүгіндей-ақ хақықатын айта бер!

Қ у м а р ы н а

Пайдаландырап тұр-гой,

Е р н а з а р а л а к ө з

Сениң тәғдир қосқан қостарың,
Мениң дәртлес, садық достым....

(қыйланып, сөйлей алмай)

Енди...ол....жоқ.....

Ҳ а я л

(шоршып)

Ҳа!.....

Ҳ а я л бетин басып, теңселип, жерде отырып қалад

Б а л а

Неуе, апа?

Ҳ а я л

(баласын бауырына қысып, кемсеңлеп)

Ҳешнәрсе. ... ҳешнәрсе... қулыным....

Қ у м а р а н а

(ҳаялды қолтығынан көтеріп турғызып)

Бир ғана сениң басындағы мүсййбет емес.
Буу белиңди, беккем тут өзиңди, келині

Ериназар алакөз

Алдынушылар жалаңдап
Жагыска жақын жүр екен:
Дүс келипти дәрьядан
Ат салып, жүзип өткен жеринде.
Өзиреген ер еди-гой— „елим“, деп,
Жүреги ырк етиестен,
Ханның көп пәкерине
Жадыз өзи ақырып майдан берипти!

Х а я л

(сауысын қатайтып)

Кашы болғая хәдийсе?!

Ериназар алакөз

Бирәу күн болды бул жаманат жеткелі.

Х а я л

Маған неге айтадың?

Ериназар алакөз

Жапанлықты айтыўға ауыз бармады,
Кас өлимге қыятуғын адам ба еди, жан достым?!

Х а я л

(жылайып)

Аладар елим-гой туғып матамын...
Жақайтуғын жұптысы жоқтай кейинде—
Бұл не шығаның, Алакөз?!

К у м а р а н а

Бир сен емес, ондай ерди
Дуйым журт жоқласа да арзыйды!
Келин, айып менде:
Айтқызбаған мен едим.
Шырағым, „уай-уай“ салсаң—„уай-уай“ да к
Аза тутсаң—аза да көп бул елде!
Тири кеткен қостарыңды үйиңнен,
Тири сақла, ақ көксинде әдиүлеп!
Себеби, сен көмген жоқсаң,
Орап оны ақ кепинге.
Жыласаң-жыла онаша:
Зарлы заман, сорлы заман
Жылатпай сени қоймайды.
Тек көрсетпе көз жасыңды балаға:
Төменшик, жасқаншақ болып өседі!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жарық дүньяға шыққан хәр бир бендениң
Изинен Әзирейил қууып жүреді,
Қорқақты әжел өлтирер күнинен бұрын,
Дәу жүрек жеңип өледі әжелді!

Ұ а я л

Қула дүзде қалып сүйеги,
Жем болмады ма екен ийт-қуспа?
Ғарға-қузғын шоқымады ма екен көзлерин?

Е р н а з а р а л а к ө з

Жерлепти.

Ұ а я л

Кимлер?

Еривазар алакөз

Жасауылдан жасырынып жүрген тоғайда
Шопандар бар—солар жерлепти.

Х а я л

Дастығын алып па—соны айтшы?!

Еривазар алакөз

Мененан илгін құсайды.

Х а я л

*(астанға қарай алақанларын жайып,
дауыслап)*

Танырағың торқа болып,
Жатқан жериң жайлы болсын, костарым!

Хәммеси бетлерін сыйлайды,

Қ у м а р а н а

Жийренше ел арлап жүргенде
Бір өліні көміп атырған адамларға гезлесіп,

“Бұл өлі ме, тири ме еді?” депти.

Каншоликт: “Хей, сен жиллимисен?!”

Бундай да турпайы сауал бола ма?”—деп

Аншау шақыртыты. Сонда Жийренше:

“Хей, далаңдар! Ишиде перзенти бар ма?

Аншау бийперзент кетти ме, деп

Сорап атырмаң”, — деген екен.

Ҳ а я л

Шүкир, шүкир Уллы Ана,
Қуралақан емеспен:
Қалды-ғой қасылдан бир туяқ!

Қ у м а р а н а

Жетилистир сол полат туяқты.
Қетилдирме, шарла қара тас қайраққа—
Ырза болсын әрманда кеткен қостарың!

Ҳ а я л

Узын етек, шашы узын
Қаслым-қаял болса да,
Кеудиме мен жолатпадым
Насазлық, пәслик нышанды.
Еки қолым қамшы болар,
Еки аяғым ат болар,
Жетилистирермен, жетермен!

П а у з а

Қ у м а р а н а

Алдың ба кешегі берип жиберген затларды?

Ҳ а я л

Алдым..:Уллы Ана!
Жарма-жауған түүесилип,
Марданымыз тақырланып,
Жәутеңлесип отыр едик.
Бала-шағаңыздың ийгилигин көргейсиз!

Қумар аиа

Аш-жалданаш болмайсаң,
Ал нәрсенди көрерсең,
Әнәм менен тең боласаң,
Сәне үйге жүриңдер!

Қумар аиа, бала жетеклеген хаял шы-
ғып кетеді. Бірақдан соң бала қайтып келип
Ерпазар алакөзге қарап тұрады.

Ерпазар алакөз

Не... қонышақ?

Бала

Менің ағам енді келмей ме?

Ерпазар алакөз

(иркилип)

Келмейді...

Бала

Енді ағам келмей ме?

Ерпазар алакөз

Келмейді, балам, келмейді.

Бала үйіне ойланған тұрады, соң Ерназар ала-
көзге тикке қарайды.

Бала

Ағам... батыр ма еді?

Ерназар алакөз

Аўа...сениң аған наятый батыр еди.

Б а л а

Мен де ағам қусаған батыр боламан!
Елимди қорғайман жаўлардан!

Ерназар алакөз

(баланы қушақлап)

Мен жетпесем муратқа,
Сен жеткейсен, қошантай!
Биз көрмесек жарықты,
Сен көргейсен, қошантай!

Б а л а

Алакөз аға...
Маған ушқыр, жүйрик ат бересиз бе?

Ерназар алакөз

Беремен, қошантай...
Ол ушын өзиң жүйрик болыуың шәрт!

Б а л а

Ауылдағы балалардың ең жүйригімен,
Жууырғанда қуйынман,
Алдыма адам салмайман!

Криазар алакөз

Шабысынды көрейин.
Жууыр, және, ауылға қарай,
„Азатдық“, деп дауыслап!

Бала

(бақырын)

Азатдық!!!

Бала өзі сиян сабалап жууырып кетеді. Оның
„Азатдық“ деп бақырған дауысы еситилип, турады.

Криазар алакөз

(бір ази)

Көп, мунды аспан, муңлы аспан,
Тө ашык, тө бултласқан,
Күни-түни тиллесип,
Алап менен сырласқан,
Шамак шағып, от ойнап
Түркірескен, жырласқан!
Бер ұшпади бер маған,
Бер ұшпади бер маған.
Бердеп нади шертеди—
Түркірескен тыбастан,
Жауыманды бер маған,
Ауырымды бер маған,
Дауыманды бер маған,
Мен де саған мундыспан
О, жөселген бұятлар!
Бер ұшпади бер маған!
Бер муныман бер маған!
О, жөселген жұртлар!

Нурмурат келеди.

Нурмурат

Алакөз аға!

Ерназар алакөз

Нурмурат, қол-қанатым!

Нурмуратты бауырына басады.

Нурмурат

Барып келдик, аға!

Ерназар алакөз

Түуелмисизлер хәмме?

Нурмурат

Түуелмиз.

Ерназар алакөз

Адам шығыны жоқ па?

Нурмурат

Сау-саламат хәммеси!

Ерназар алакөз

Тынысым кеңип сала берди.
Кеулим жүдә жүдеу еди.

Н у р м у р а т

Неге, аға?

Б р и з а р а л а к ө з

Күсінудемен тақатсыз—
Көлемей отыр тапсырық пенен кеткенлер.
Сіздер де мөн иркілдіңіз,
Жолдарында еді көзлерім.

Н у р м у р а т

Күйдан жатып, түіде жүрдик.
Бүйдіңнен таса-тасадан,
Шалабылдық тири жанның көзіне,

Б р и з а р а л а к ө з

Хан нөсерлері ол аұылға бармап па?

Н у р м у р а т

Аман бүлгіншілдіктен.
Күшүн арасы...
Жүзірын жыраларға жайғасқан.
Жөңірадан жортқан бөридей,
Билдер зорға таптық аұылын.
Достыңа сәлем айтты,
Бөрген мад-жипілікларын
Ақдан қораға қамадық.

Б р и з а р а л а к ө з

Ақ көзіреп, көулі көл—
Сіз бір дала, жиксы адам.

Миллети баска болған менен
Жатсынбайды ҳешкимди.

Н у р м у р а т

Бирге тууған бауырындай кушаклап,
Күтип алды бизлерди.

Е р н а з а р а л а к ө з

Өмир көрки—жақсылар-ғой:
Жасай бергиң келеди!

Пауза

Н у р м у р а т

Алакөз аға, унамайды
Жәметтиң маған жүрис-турысы.
Негедур көзи ойнақшып,
Сауашларда қасыңыздан қалмайды—
Көкирегиниң төрінде қаслық жатпасын....

Е р н а з а р а л а к ө з

Ол бизге жақын ағайин
Ант-суу ишип дос болған—
Қаслық етип қудай урып па!!
Хәм де өзи мерген екен
Қуралайды ататуғын көзинен.
Қайыл қалдым анау күмги сауашта:
Далбалақлаған ханның еки нөкерин
Жапалақтай жалп еткизиц,
Жалпағынан салды-ғой!
Көк төбенің басында

Көрпө турдым хәммесин
Сөнөн бери Жәметке
Бүбүрим бурын турады.

Н у р м у р а т

Вайсап жүрмен:
Вайсапы умытқан жоқ ол эле.

Б р и а з а р а л а к ө з

Сөнөн берли дәрьядан қаншама суу ақты!
Әлеқашан кеткен шығар шаң басып
Көрдүңдеги қалған өкпе-гийнесин.
Нәсәз жигит ийнени жипке дизбейди,
Өтеңженин кең таслайды.
Барин-бири қыйса да ағайын өкпеге,
Қыймас болар өлимге!

Н у р м у р а т

Шық тийдирмей Жәметке
Амқастыңыз да мың жерден
Менде жоқ оған исеним!

Б р и а з а р а л а к ө з ойланыл арман-берман жүреді.
Иркиледі.

Б р и а з а р а л а к ө з

Сөн уса мағли қана емесписең?

Н у р м у р а т

Сөнәни шамандық көрмесем,
Нәсәз қана болады екенмен?!

Ерназар алакөз

Анда-мында көп жумсадым соңғы уак, —
Үйиңе де бара алмаған шығарсаң?

Нурмурат

Жол бурыў... бара алмадым.

Ерназар алакөз

Үримханды сағындың ба?

(лийкинли кулимсиреп)

Шыныңды айт.

Нурмурат

(қысынып)

Хәзир, аға, ышқынын,

Муҳаббаттын уакты емес-ғой.

Ерназар алакөз

Бул айтқаның қәте пикир, Нурмурат.
Сыйласық хәм бахытын,
Қыйналғанда—таянышың,
Қараңғыда—жарық шырағың,
Күш-ғайратың, бийиклигиң —
Бәри-бәри муҳаббатта!

Н у р м у р а т

Рахмет, аға!

Министарман барынша.

Жасайымнан жетим қалған сорлы едим,

Ата-анасын ерте жер жутқан.

Итпен бе, адамман ба—

Қамдағымди билмес едим өзим де,

Қасқырым тап болдыңыз сиз, аға!

Шайыңызға алдыңыз,

Аялыма шап салдыңыз,

Аяғат өтте қорлықтан

Үрімжанды маған қостыңыз.

Ата-орында ата болып,

Жүрегіңде менің мәңгі қалдыңыз.

Соның үшін хызметіңізде болайық—

Арқайдым да бүгін-ертең жетеді.

Адамдарман мына дауыл күнлери

Қасқырдай кетпейміз биз бір қәдем.

П р и а з а р а л а к ө з

Рахмет шім...

Адамға хәр Уақ дос керек.

Н у р м у р а т

Дастық сизге мәңгілік!

П р и а з а р а л а к ө з

Хәр адамда екі өмир болады:

Бір өмирі кетер екен өзінде,

Бір өмирі қалар екен достында.

Бір өмір жайғасып ұсылай,

Көрүандай жылыслап,
Алга кете береді.

Мәмбет жууырып келеді.

Ерназар алакөз

Аманлық па, Мәмбет?

Мәмбет

(албырақлап)

Ақылым хайран, Алакөз...

Ерназар алакөз

Не өзи?!

Мәмбет

Ийшан баслаған бийлер келді.

Ерназар кенегес те бар!

Ерназар алакөз

Я? Не дедиң?!

Мәмбет

Хәзир келип, атларынан түсти.

Ерназар алакөз

Астаупыралла! Неге келді екен?

М а м б е т

Анадым жетпейди. Лал болып турман.

Б р и н з и р а л а к ө з

(буйырып)

Нар, Нурмурат!
Жабарам сеннен күтемен!

Н у р м у р а т к е т е д и .

М а м б е т

Руксат ет, Алкөз?

Б р и н з и р а л а к ө з

Нәни сорап турсаң?

М а м б е т

(гөзін панен)

Пайыты келди...
Бринзар кеңестің басын алайын
я қарсыратып шалайын!

Б р и н з и р а л а к ө з

Руксат жоқ, Мәмбет!

М а м б е т

(ашыулаппып)

Неге?! Не үшін?!

Ерназар алакөз

Себеби бар, палуаным...
Тууысқанды өлтирип,
Абырай арттыра алмайсан!
Өлтиргенде биримизди биримиз,
Не қасийет табамыз?!
Он төрт руу-арысын не дейди?!
Ертеңгі әулад не айтар?!
Өлгеннен кейін де
Өмир керек адамға!

Мәмбет

(қәхәрге минип)

Не ислеiedi ол бизге?!
Қанша бийгүналардың қаны бар оның мойнында
Тутқындағы туңғышың...
Жигербентің Хожаназарың...
Аты-заты кеткени ме сораусыз?!

Ерназар алакөз

(бақырып)

Токта!!!

(шайқатылып кетип)

Ол—мениң өз қайғым.
Тырнама, питеу жараны, тырнама!

(кеули бузылып, толқып)

Быттыр гана миниг еди айыл тартып атына.
Палаан еди қатаймаған қанаты...
Улым... улым... қайдасаң?!
Тиримсең?!... Бармысаң?!
Мі өзіңди, я тириди билмедим,
Сен иткелди мыйық тартып күлмедим,
„Жағалтаман“ деп сирә сени жүр ме едим?!

(Таспанға еңи қалып солып, құдайға жалбарынып)

Тәри болса... күтсін мени... сәлем айтың балама...
Егер тәри болмаса
Аллаһу алтын қабиріңе
Еңи барып, Жел-Ана!... Жел-Ана...
Пәниә болып тербет өзиң,
Жер-ана! Жер-ана! а...а...а...

Мәжиһә Бриһазар алакөзди кушаклайды.

Мәжиһә

Бешир мәнә, Алакөз!
Ақортың алағам жаранды!

Күңкә ала келди.

Кумар ала

Бүр ала

Бриһазар алакөз

Ана!...

К у м а р а н а

(наразы болып)

Бәрин көрдим, еситтим!
Қарамайсаң ба жан-жағына:
Туяғы пүтин тулпар бар ма,
Қанаты пүтин сунқар бар ма?!
Сен ер болсаң—ер болады
Соңына ерген көпшилик,
Сен қор болсаң—қор болады
Ели-журтың!
Ул болып тууылдың ба—ул болып жаса!
Болмаса сен де бир
Шалшық сууда бакылдаған құрбақа!

Е р н а з а р а л а к ө з

Қойдым, апа...

К у м а р а н а

(буйырып)

Ылайығы менен күтип ал қонақларыңды!
Ийшан менен жау бийлер
Қыз айттырып, қуда болмаға
Келмеген шығар калана!
Жайпарахат мириүбетли отырса,
Өз алдына отау таяр.

К у м а р а н а к е т е д и .

Е р н а з а р а л а к ө з

Сәл босассаң, о тәжийип,
„Әззилик“ атлы әзәзүл
Жанына жетип келеди.

Мәмбет

Насырмызды бүгип алмайык,
Нистен шыккан жау жаман!

Ерназар алакөз

(ойшыл)

Аа, бул ишени көр мына жумбақты:
Эйлердини дүзүна
Неге булду бул Ерназар кенегес?

Мәмбет

Насым катып түр менин...
Од атамда бундай ерлик жок еди!

Ерназар алакөз

Сайтухаммед өтмиштеги ханларга
Караганда күтө ишил, сум екен:
Туро, аумат хөм шуудырды
Сыжар барип, өшегистирни қойды да
Аннау, ангаа сардарларын
Сарык, жолтыр сөз бенен
Башы ирбеп, кыл дузаққа түсирди.
Эне, андай түркмендер
Сарыкмынганга өзли-өзи.
Тан пиллерге де колданыры—усы әдис!
Хан менен Нышан астыртын
Од тилең өтыр арамызга.
Эйлерге жоқтың хамари менен—
Сыжардан келди өстин мына келиуи.
Сыжардан келди, шыдамай,
Сыжардан бул жолдигейди,

Не бет пенен караймыз,
Арыслардың жүзине?!
Он төрт руу не дейди?!
Жау етсек сөйтип ағайынды,
Қырылыссақ түркменлердей,
Асығы алшы туралды,
Ханың менен Ийшанынның.

Мәмбет

Хәзир ол үңилип жүр,
Ийис алған ийттей болып,
Хәр биримиздің бетимізге.
Тири кетсе бул Кенегес,
„Ашлықтан бүрисиң атыр,
Азғана шыдасаңлар
Өзлери тәслим болады“, деп
Гүлдирсин қаңшықтай,
Жағдайымызды жеткереди
Аўзы қан қасқыр-ханға.
Әуел оны өлтирейик,
Кейни болса — көрермиз.
Әташтанға үңилип,
Кесеу менен қоз шуқылаған хаялдай
Шоңқайысып қалдық-ғой?!
Дем қысылып баратыр...
Шамамызды көрмеймиз бе,
Майданға шығып бетпе-бет!

Ерназар алакөз

Дегбирден сасып, алжаспа!
Әтиралың топар-топар,
Кумырысқадай үймелескен нөкерлер!

Мамбет

Көрөүзү арақ асынып,
Атқа жөнсөн измат
жүздөк өлсөн душпанга
жүздө болып жөгерден,
Сени ууайымга салыпбай ма?
Көп корқытар, терең батырар"
Деген дақыйқат сөз, бирақ
Көпкөй берсең болганда да
Көпкөй батыр эмес пе?!

Бригадир алакөз

"Империалисти ердик" деп саған ким айтты?

(жөкөйүп, жерден бир тал шөп алып)

Миңай ит?

Мамбет

(төмөкө жүблөсүн)

Нисан...

Бригадир алакөз

Кандай шөп?

Мамбет

Шүткөн...

Ерназар алакөз

Жуусан болса...

(ийискеп).

Қайда кетти хош ийиси анқыған?

Мәмбет

Куўраған шөпте ийис не жейди!!!

Ерназар алакөз

Қырау түсип, қар жауып,
Үргин үрип, сыран сууық қысқан жоқ.
Жадыраған жаз айы...
Мәусими жетпей неге қуұрайды?!

Мәмбет

Қуяш шағырайып, аяусыз
Шыжғырып турған жоқ па төбенде?!

Ерназар алакөз

Куұрауына қуяш емес жазықлы.

Мәмбет

Енди не?

Ерназар алакөз

Мине, қара: тамырынан үзілген!
Халқың—алпыс еки тамырың!

Тамырды сою кимге дәркар?
Тамырларды үзип таслап,
Буры боски кырып алмайық,
Санама да санаулы халықты!

Паула

Мамбет

Жағдайымыз күшпен-күнге ауырласып баратыр.
Сөт шөп кемис...
Шыңданыңдыл гарры-жас...
Бүгіннен келген мал-жанлық
Ашыраған, кепкен журттың
Жуырына жук бола ма?!

Бриазар алакөз

Сөй ишинең, сес шыгармай,
Уяна жылай аласаң ба?

Мамбет

(иркилип)

Түшпем,

Бриазар алакөз

Бүркенделді!
Үйбасары ыртқа шықпасын—
Сүлгүде түсер дөммеге.
Айнау-адауы маңсала!
Тамырағаны талшық етін,
Шималы гана шылдасаң,
Шырыдан отыра бермес

Ыбырсыған көп әскер.
Айналасын отап-жалмап, жутатты
Тарқар енди—қум, топырақ жемесе!!!

М ә м б е т

Қәйдем, достым...
„Әкеңди алған кудайға
Исенбе“, депти-ғой бір карекең!

Пауза

Е р н а з а р а л а к ө з

Хабарың бар: жасауыларды сабап,
Салық жыйнатпағаным ушын
Зинданда жаттым сарғайып.

М ә м б е т

Басыңнан кешкен хәрбір ис
Бәршемизге мәлим-ғой...

Е р н а з а р а л а к ө з

Қабырғаларым ырсыйып,
Сап-сары жүзим, андыздай
Қуры сүлдерім бар еди.
Гүдер үзген мәхәлде,
Жақты-жарық дүньядан,
Бир күни қапы ашылып,
Мени майданға шығарды.
Сонғы мәуритимдей туйылып,
„Хош елим“ деп гүбирлендим.
Елжиреп асианға қарасам:
Ел беттен жапырақтай аппақ булт

Өзге алақып жүзін киятыр екен;
Айынан ая шығындай!
Түткізген жердің сәлемнамасындай дерсен,
Қараңды суандып бирып тоқтады —
Дарығу не жыйнадым...
Айып алып келди сарайға,
өзгелер жағымпаз-жарамсақлары,
Ғана тәуек еулип, Мұхаммед Әминхан
Шыбар өзен шөлддейіп-таслап тахтында.

Мүмбәт

Шайыдан, аяз бүгетің бе?

Бүркіт ала көз

Түркі барған тик қарап —
Нәзімдей өлген абыл-той,
Жан ширатылып, жымылып:
Ақшаңаңа төстегі!
Түркі сүрмеке түссен,
Ақшаңаңа айналаңа ширейсең,
Ақшаңаңа — ақшаңа!
«Не таман — уағдалам!» — деди.
Ақшаңаңа, ақшаңаңа шадлығы:
Ақшаңаңа ақшаңаңа той екен,
Той сүрмесің өте ме!
Той ақшаңаңа қымменен басым
Той ақшаңаңа жері өкен,
Той ақшаңаңа тамалар,
Той ақшаңаңа ақшаңаңа,
Ақшаңаңаңа ақшаңаңа...
Ақшаңаңаңа сүрме...
Той ақшаңаңаңа дәнекте,
Той ақшаңаңаңа кеше босаған
Той ақшаңаңаңа дөңгез бода ма!

Жыға алатуғын емеспен:
Айналып жүріп ортада,
Шарт-шурт билекке-билек айқасып,
Тиресип геуде, басқа-бас,
Еки ийиннен дем алып,
Барып-келип турыппыз.
Әне, сол ұақ қулағына сыбырлап,
Айтып өттім жағдайымды, жасырмай.
Тыңлады да, босастырды қолларын,
„Зиндандағы адамды
Гүреске қосқан хан нәмәрт!
Сениң менен беллескен мен нәмәрт!
Ал азатлығыңды қарақалпақ“, — деп
Қос дизерлеп бүгилди.

Мәмбет

Сәддақ азаматлығына!

Ерназар алакөз

Көзлерімнен ыршыды сонда ыссы „моншақлар“

Мәмбет

Миллети ким екен нар палуанның?!

Ерназар алакөз

Жақсыда миллет болмайды!

(иркилип)

Соннан бери хәммеге
Тек жақсылық етким келер!
Исенемен адамларға, сүйемен.
От ишінде шырылдаған сестимиз

Көзүн атыр жан-жаққа.
Ал жибин атламыдық хешкимниң
Көзүнө жана шексек те.
Хазарымыз жоқ-гой хешкимге.
Иен ашар, жоксы табылар,
Тидеулер бар шыгар—
Иден, көмөк күтейки!

Нурмурад келеди.

Нурмурад

Көзүмди азыр атауға,
Иденниңиң жаратса,
Иденниңиң барай келтир.

Мамбет

Диниңе кабар тиди ме?

Нурмурад

Ага, Мамбет ага,
Мана жигитлерим сақилый сай!

Бригадир аликөз

Иденниңиң башладилер ме?

Мамбет

Тидеулер! Катиржөм бола бер!

Бригадир аликөз

Иденниңиң ашар тур?

М а м б е т

Дәуірханның жүзлиги!

Е р н а з а р а л а к ө з

Кеше кешки кеңесте
„Дәуірханның жүзлигине
Жигитлери менен Жанкелдини
Қосың!“ деп бұйрық бергенмен...

М а м б е т

Сол заматта бежерилди бұйрығың!

Е р н а з а р а л а к ө з

Демек, бәри орнында-ғой?

М а м б е т

Орнында!

И й ш а н, Е р н а з а р к е н е г е с, б и й л е р к и р е

Е р н а з а р а л а к ө з

Ассалаўма әлейкум, ағалар хәм инилер!
Кәраматлы тақсырымыз бас болып,
Излеп келип қалыппыз?
Бүгин мениң төбем көкке жеткендей.

И й ш а н

Құдиретли Исламның...
Зулпықарын қәхәрли

Көзүңө беккем услаған
Хазирети Әлиге бардас ерсең, Алакөз!

Бригадир алакөз

Мақтабыңды асырдыңыз, тақсырым.
Ақибааттардан дәрқашан да:
Асылды саяхатой гәрип жанның азығы!
Аман, аман бул денестің
Төбәңи бағдап, Ийшаным?

Ийшан

Сөзүңнен ақтармағыл гинарат:
Аман менен мусылман жақсылыққа келеди.

Бригадир алакөз

Ийшаным, маған, Ийшаным?

Ийшан

Аллаһтың шарафатынан, Алакөз!

Бригадир алакөз

Ийшаным, не?

Ийшан

Бәйбәтте аман тарийи әйдеген
Ийшаным, қым жамандық
Сүрәттеңиң ийбетинен емес пе?
Ийшаным, не?
Ийшаным, аман, аман!

Ийшан

Е р н а з а р а л а к ө з

Таныйсыз ба Хұбби исмли ийшанды?

И й ш а н

Динимиздің тиреги, Хийуадағы улама.
Қаламу-шарийфти яд еткен
Мухмийниу мусылманлардың
Ол бузурукбарыдур.

Е р н а з а р а л а к ө з

Яўмытларды ўайран етип,
Жайлауын өртеп,
Қыслауын қумға бастырып,
Рууларды өшегистирип,
Қарсы қойған бир-бирине,
Сол Хұбби ийшан!
Бул да алла иси ме?!

И й ш а н

(төмен қарап)

Бийхабарман бул айтқанларыңнан...

Е р н а з а р а л а к ө з

Хабарлысыз!
Көзлериңиз айтып тур.
Хұбби ийшан гелле қылды
Қанын шашып Атамуратты.
Сейдмухаммед ханның алдында
Абырайы сөйтип бәлент асты.

Ал тоссо деген абырай,
Кан алаңда даблебелн бийик данк—
Менин сөздөм, солай ма?!
Кан бурчуга усы-гой?

Н а б а н

Эр Давань болдиҰлы,
Салт сөздө... ба! бас!
Салт сөз, сабыр айле!...
Иже-иледе саган доспан!

И р д а Ұ р ы л а к Ө з

Түздик ылао, теңтиреп,
Түздикте жаны теңселип,
Атанды дөбө арыган,
Иже дүңк тәр, кәпес көриши,
Сөзгө өңдө өңдө-ерки бой жазбай,
Түздик түздөк таулаңи,
Иже жетсе барегей
Түздик түздөк сарандықты
Дөбө-дөбө коймансыз—
Сөзгө түздөк "доспан" дейсиз,
Ал тоссо абырамастан!
Иже-иледе бурчуга-гой!
Иже-иледе өңдө-өңдө, жасырмаң!

Н а б а н

(қысқ.)

Иже-иледе жолд менен
Иже-иледе өңдө өңдө—
Иже-иледе түздөк түздөк

Е р н а з а р а л а к ө з

Көмекейде тығылған,
Дилимдегі сөзлерім
Көбик шаңса, атлығып
Кешириңиз, Ийшаным!

И й ш а н

Жасым уллы.
Аз-кем илтипат لازمдур...

Е р н а з а р а л а к ө з

Реҳим әйлеп келипсиз,
Қулағым сизде, тыңлайман.

И й ш а н

Енди қару асынбай
Қайт ырайдан, Ерназар бий!

Е р н а з а р а л а к ө з

Келгендегі нийетиңиз усы ма?

И й ш а н

Ауа... усы...

Е р н а з а р а л а к ө з

Мен қайтпайман!

И й ш а н

Тәкирарлап айтаман:
Қайтсаңа, батыр, қайтсаңа,

Көксүмө көрөй аңызды сөз!^а,
Ушар таша өтүшкөн:
Сизди, эй Уш, барыялык
Эй алаңга жердик болды?^б
Эй жерги Хорозга
Ат-байың, ранын кетти,
Самалым жерге сорады —
Жайың динге берилди,
Көксүмөй алаңга шенелден,
Бир өткөн — Алаа теңизин
Алама алаңга жайлауын,
Алаңга алаңга, Көксүмөй, Көк өзек —
Бир алаңга кетти.
Алаңга алаңга жеткен жок,
Бир алаңга, Бир алаңга бий!

Б И Р А З А Р А Л А С О З

Шивинин сууан талыабис^а —
Алаңга алаңга — сөтөймөн!
Алаңга алаңга! Алаңга алаңга!

И В И Д И

Алаңга? алаңга? алаңга? жөнгө көш,
Бир алаңга алаңга.
Алаңга алаңга алаңга!

Б И Р А З А Р А Л А С О З

(Сөз алаңга)

Алаңга алаңга? алаңга? Ишан,
Алаңга алаңга алаңга алаңга,
Алаңга алаңга алаңга
Алаңга алаңга алаңга!

Ерназар кенегес

қәм бийлер

(ғауырласып)

Астапыралла, астапыралла!
Пәруәрдигар, сақла өзиң!
Бийәдеплик-ғой бул!

И й ш а н

(ашыұланып)

Тарт тилинди гүнакар!
Жаксылықты билмедиң!
Мен—пириңмен!
Жалбарыным үлкен басым киширтип—
Мени көзге илмедин:
„Жаксыға жалынсаң—жаның қалады,
Жаманға жалынсаң—жаныңды алады“.
Қум қабасан, Алакөз!!!

Қумарана халықты баслап киреди.

Ерназар алакөз

Мен өлгенде намазыма келмеңіз.
Жаназамды шығармаң!
Халық мениң денемди,
Туған жердиң мәуиж урып,
Толқып аққан дәрьясына ендирип,
Қара жердиң қойнына тапсырар!

Қумарана

Ғей, Ийшаным!
Бизиң елге ешек минип келгенде,

Бир мұаббам мүсапир
Душмандай жүретугын единиз.
Биди миде, астыңызда—шайқалады ақ жорға;
Түсеңизде—дүр дарайы;
Сайыңызда қан сарайы;
Сайыңызда—саруазлы бағ-хәрем!
Сәуір икәнин арқасы?

Н и в а н

(шеңкүзге)

Ислам, шариғатта жазылған:
"Биди миде мәсләхәтке, кеңеске!".

Б р и в а з а р и л а к ө з

Түбәйиә иләм парийазатын
Ауақулаңды мүслими-ю-муслимат",—
Дәһиретим, бұл хәдис
Бәрәһәтәи Бүхарада
Рә-иәһиттең пештақтына жазылған.
Бұл сүһәбәһәи мәғанәсынан
Дәһиретим! бардур бөлким?

Б у м а р а в и

Бүкәһәриң үшәи дәрәкә да бараман!
Сәһәи миде—иәһәи!

Б р и в а з а р к е н е с е с

Ақ Жолдәи Иләһә адыл берсеңши!
Сәһәи көрәи шәһәһәһәи
Ауақулаң—мүаббәи, жәрде—қан!

Қ у м а р а н а

Хан—қарақшы, халық—сарапшы!
Соны билмеген сен ладан!
Болар елге, толар елге
Салдың сойқан, Бала бий!

Е р н а з а р к е н е г е с

Мен бе?

М ә м б е т

(Ерназар кенегеске)

Ұей, уятсыз, ал мойныңа!
Сен емей ким сойқан салған?

(бийлерге)

Аумақай, бийопа бийлер,
Ел бирлигин шайқалттыңлар, буздыңлар!

Е р н а з а р а л а к ө з

Алтау ала болғанда
Ауыздағы кетпей ме?
Төртеу түүел турғанда
Төбедеги келмей ме?

Е р н а з а р к е н е г е с

Ханға қарсы шығыуың—
Қудайға қарсы шығыуың-ғой, Алакөз!
Мусылмансаң, умытпа!

Н а ш а н

Қағаннағулла мұсылманбыз,
Мұхаммедтің үмметі!
Қаблағиңдағу, Мұхаммеди расулилла!

Н а ш а н бәтін сынайды.

Б р и д а н р к е н е г е с

Не қанағай, буа заман
Қайта қарғы көп шапқан?!
Қана көпін тара отуу — есиуастың қылығы.
Қа не заманға нүмерер жыйылған?!
Қалам да жоқ, қаны да жоқ,
Қайта көпте сыбынған? А?! Ұа! Ұа! Ұақ!

Б р и д а н р ж о с а л а күледі

Б р и д а н р а л а қ а л

Қағаннағулла жол менен
Қулағар да жұрт береди,
Қағаннағулла үре береди,
Қағаннағулла жол менен
Қулағар да жұрт береди,
Қағаннағулла үре береди,

Б р и д а н р ж о с а л а а л а қ а л, Х а л ы қ күледи.

Б р и д а н р к е н е г е с

(Н а ш а н н а)

Қағаннағулла үре береди өр көкірек...

(Н а ш а н н а)

Сөйле! Сөйле!
Тилиңе тусау салынар!

Қ у м а р а н а

Жапалақ қус мақтанса,
„Жардан тышқан алдым“, дер;
Жаман адам мақтанса,
„Жақсының аяғынан шалдым“, дер,
„Сол жерде теңелип қалдым“, дер!

Е р н а з а р к е н е г е с

Ким ақыллы, ким ақылсыз
Таланғанда көрерсең:
„Бөлингенди бөри жер!“.

Е р н а з а р а л а к ө з

Ким бөлинген?! Соны айтшы?!

Е р н а з а р к е н е г е с

Сен емес пе—жекке қалған соппайып!

Х а л ы қ

(шауқымласып)

Ким жекке?!
Алакөз бе?! Биз бармыз, тириміз!
Иргеміз беккем, тасмийтин!

Гриазар алакөз

Қай, қалайың!

Үл бидіңаға ниет етип усы исти басларда

Қошарат қосым Жидгазы бий,

Гриазар кенегес ҳам мен—

Үлестиміз мөрлеримизди басып,

Бәсең Сүттеңге,

Сиркәрик библәрһидағы қазақларға

Бидәкәй хат жолдаған едик:

Барақалықлардың, түркменлердің,

Бәсеңлердің ұлысындағы

Алғашы аяллар менен ойласып,

Қалайың әрсең

Қалай менен ұшып урыс басладық.

Бәсеңмендәй ибидикли

Қаң қарақат жағаты ұшып

Бәсең таңқараған ағалдарынан

Бәсеңге хат етип көтердик,

Бәсең ақшаналар солтады.

Бәсең библер бардығымыз

Бәсең қоныс көтерлер

Бәсеңдеримизден бәсең жасаймыз“.

Бәсең Гриазар алакөз ма, Гриазар кенегес?

Бәсең мөрһидә „Хат жол“, деп басып едиң-ғой!

Мәңгі

Қалай етип, бәсең қол жағып

Бәсең қоныс бәсең жасай сумырай!

Бәсең, бәсең ұшытаң!

Қалай

Қалай қалайың?! Бәсең көртен таңды?!

Бәсең көртен! Бәсең қалай, Зарлық?

Е р н а з а р а л а к ө з

Зарлық ханды Хийуаға
Сатқын бийлер сауға етті!
Өз басларын қалды сөйтіп аманлап!

Х а л ы қ

Қорқақ ийтлер, сатқынлар!

Е р н а з а р а л а к ө з

Халайық, тынышланың!
Зарлық—о дүньялық!

Хәмме тым-тырыс калады. Қайғы.

Е р н а з а р а л а к ө з

Хийуа ханы Зарлықты
Қара ешекке терис мингизип,
Қара күйе жағып бетине,
Басына қағаздан таж кийгизип,
Айналдырып қаланы,
Масқаралап, дарға асып өлтирген!

М ә м б е т

Ал, Ерназар кенегес
Хәм манғыт Сайыпназар бий
Сол әшкара
Салтанатқа қатнасқан!
Ханнан алып мол сарпай,
Шапан кийген үстине!

К у р а н

Танымасаң бер шапан
Танымасаң тоғарс па?
Көпкө бала сақуртын,
Адам өлген сатты екен?

Ж а н а

(шаршап дөсөп)

Шыңарың итте ала-доя етпеймиз?!
Көп көп! Көп! Көп!
Шыңарың, жибериң! Жиберің!

Н и з а м

(көксөзгө қарныққандай болып)

Ай, құрмандықтар!
Күлдірмек — жауымалы,
Көксөз — алашасы,
Көксөз — алашасы,
Көксөз — алашасы

Н у р м а т

(көксөзгө)

Көксөз! Не үшін өз өлген ме?

Көксөз (Жибериң)

Көксөз (Жибериң)

Көксөз (Жибериң)
Көксөз (Жибериң)

Қонағы менен көргенсиз ғана жәнжеллеседи,
Қыянет етпейди қонағына қарақалпақ!

Х а л ы қ

Қудайдан тапсын!
Басын жутсын жалмауыз!
Жибермегей хадал қаптар!

Қ у м а р а н а

Дәулет пенен Бахыт жолдас болып,
Баратырған екен бир жақларға.
Алдынан шығып, „жол болсын!
Қайда асықтыңдар?“ деп сорағанларға:
„Ауызбиршиликке!“ — деген екен.

Е р н а з а р а л а к ө з

Кеулімде нала,
Бауырым жара,
Жүректен қан сорғалар.
Шыдатпаған, сызлаған
Қайғым — мисли қара булт.
Иштеги жалынды
Нетермен, жаны жара журт?!
Сарятанда дуз жалатқан заман бул;
Ақырапта муз жалатқан заман бул;
Ерлериме етикли
Суу кештирген заман бул;
Тулпарларға ауызлықлы
Суу ишгирген заман бул;
Халқым санға илинбеген заман бул;
Аузы ала, бирикпеген заман бул.

Х а л ы қ т о л к ы й д ы .

Ерназар алакөз

Қайтпайман! Ҳешқашан!

Ийшан

Жетер!

Демек, сөз тамам!

Жақсылықты билмедің.

Дизе бүгий гүллий гүна булманда—

Бийлер, жүриңлер, иркилмейик!

Ийшан орнынан қозғалады.

Ерназар алакөз

Ҳей, Ерназар кенегес

Биримиз аға болғанда,

Биримиз жаға болайық?

Халық—аққан дәрья:

Ағайынды айырмай,

Дәрьяға саға болайық?

Ойлан, Ерназар кенегес,

Бул қылығың жөн емес!

Ерназар кенегес

Сен—бир көзсиз гүбелек

Жанған отқа урынған!

Ҳақыйкаты—тентексең

Айға балта ылақтырған!

Биринши бий

Ҳәркимге де жан татлы,

Бала-шаға тағы бар...

Бийиши бий

Канча таван, диниен безер жайым жоқ!

Брайзар алакөз

Өзүрмөздөн биле алмай
Халы өкөөлүгүңүздү
Дуңкыбай өссөңүз, бийшаралар!
Өткөн жердүүн силерге берген
Дуңкыбай, сөзү кайнаган
Өз жүрөгүңүз айыман!

Нубан

Ауруулардын халы қаны
Халыңың, деп едик, —
Халыңың болмады...
Халыңың да, адамның да алдында
Алж бекте парамызды!

Өткөн Брайзар алакөз дэм бийлер кетеди.

Брайзар алакөз

Халыңыңың түрөккө
Халыңың өздөн кетеди, —
Халыңың түрөккө
Халыңың өздөн келе ме!

Мамбет

Халыңың, Алакөз! Басла биздерди!
Халыңың жүрөк, душманга қылыш ураман,
Халыңың жүрөк, душманга қылыш ураман,
Халыңың жүрөк, душманга қылыш ураман!

Егер сынса еки қолым,
Тисим менен жуламан!

Нурмурат

От та боламыз лапылдар,
Оқ та боламыз атылған.
Самтық қуллар қашты-ғой—
Қасындамыз, ағажан!

Халық

Биз бармыз.
Қорқыныш жоқ қешқандай.
Жол-жорық көрсет!

Қумарана

Перзентлерім, қолларыңызды жайыңдар!

Хәмме қолларын жаяды.

Қумарана

Душпанға өлим,
Досларға өмир!
Ата-баба әруақлары қоллайгөр!
Әўмийин!

Халық

Айтқаңың келгей, Уллы Ана!
Әўмийин! Әўмийин!

Адамлар орынларынан тура баслайды. Шауып киятын
дүбірн еситиледи.

Халық

Нұя не? Ким екен?

Мамбет

Нәп әр болса, жалғыз аттың дүбири.

Бірінші алакөз

Барансар қәне, жигитлер!

Бұл жәһет жууырып кетеді.

Екінші жигит

(сырттан бақырып)

Қала адам өсең, Алакөз аға!

Екінші қиял

«Қала адам» дей ме?

Екінші қиял

Аға, қала адам қусайды

Бұл жәһет жууырып Үрімхали киреди. Үсти-басы—
Шөлдері суыр-жууыр, тарсалың, жайылып кеткен.

Екінші қиял

Алакөздейме, аманлың болғай!

Үримхан

(хүрейли дауыс пенен)

Тууысканлар, бармысызлар!

Мәмбет

(хайран қалып)

Үримхан??!

Биринши ҳаял

(хүрейленип)

Жин урғаннан сау ма өзи?

Екинши ҳаял

Әпшері әжептәуір-ғой!

Үримхан

Нурмурат!

Үримхан алақлап жаң-жағына қарайды.

Нурмурат

Мең мындаман, Үримхан!

Қарсы алдында турман-ғой...

Ұрмалы

(Нурмураттың сөзін қорып)

Қайтпаймын,

(Нурмуратқа бойын таслап)

Тұрғаның жер өлсем қазір

өзгеше құрылыстардыма!

Қарай сөзің, Нурмурат!...

Түркілік өңделгені жылайды.

Идрисови хаял

Қырық елдегі пашар ма деймен...

Мірзаови хаял

Қызы құзала,

Илия жетектеген хаял

Ойлап тұршы,

Тың пионер сыртынан...

Сөзіңе бағын,

Сөзіңді пашарда ашығын.

Нурмурат

Не болды жаным, әбі тем!

Жан пашарыма қажанисегой мынауың;

Түркілік өңделгені сыррым.

Түркілік өңделгені;

Түркілік өңделгені, қарағымнан,

Түркілік өңделгені ашылап.

Ү р и м х а н

(өксигин баса алмай)

Ырас айтасан,
Өрттен шықтым мен бүгин!
Өрт! өрт!
Жанып атыр дүнья!

Н у р м у р а т

Өзинди бас, сабаңа түс,
Түсіндір қәне, ашып айт!

Ү р и м х а н

Азап-ақырет, хорлық, зорлық—
Өрттен кем бе салыстыр!

Н у р м у р а т

Гәпти соза бер ме!
Не болды сонда?!

Ү р и м х а н

Ол сумлықты мен көрдим ... мен!
Айтуға ауыз бармайды ...

Н у р м у р а т

(шыдамай)

Айт жаныңның барында!

Үримхан

Дан өскери!
Оқиғаным арым... а-а-а.

Вада жетеклеген ҳаял

Өскер? деп ме тағы да?!
Кетимизми бәдеди!...

Нурмурат

(Тураттады иштерин жиберип)

Ит өлгөремди!.. Өзимди де!

(Нурмурат алақарам сууырып алады. Үримханды
көтөрүшүн болады.)

Вада

(Өскер алағым)

Өскеримизди!...
Вада жетек аудат еди!

Мадият

(Өскеримизди үзгөн)

Өскер! Өскеримиз!
Өскеримиз!
Өскеримиз! Вада саран!
Өскер! Вада саран!
Өскеримиз! Аллооо, мешини!

Н у р м у р а т

(жерге бойын таслап, домаланып)

Ақ төсегім былғанған!
Ақ әрманым—аяқлардың астында.
Неге керек ийт өмір?!—
Өлтиремен, өлемен!!!

Е р н а з а р а л а к ө з

Сабыр әйле, Нурмурат.
Өлиұ ансат,
Өмир сүриұ қыйын.
Өлгиң келсе қанжарынды
Душпанға силтеп, өл!

Қ у м а р а н а

(зилли бұйрық етип)

Тур орныңнан!
Шашым аппак, қар яңлы
Ишим толы зердеге,
Себеби, мен
Көп сумлықтың гууасыман.
Гәп тыңла:
Ақ сүтімди бермесем де,
Ақ дузымды ишкенсең—
Сен де мениң улымсаң.
Тур орныңнан!

Н у р м у р а т

Кешир, Уллы Ана.

Н у р м у р а т домаланып жата береді.

Нуржар апа

1928-1929

Аллах кызын, аламансаң!

Урдакан

1928-1929

(Нуржар апаны, Арназар алакөзгө жақынлап)

Сала, Ана, дай мен,

барып, барып

Сүйүп келип кетипин.

Нуржар апа

Аламан, кызын,

Урдакан

Нуржар апа,

Барып келип кетипин.

Науза

Аламан, кызын,

Урдакан

Мен кетип, Мен, Сүтүн адам өлтүрдим!!!

Нуржар апа

Урдакан

Урдакан

Аламан!

Х а л ы к

(ғауырласып)

Айтаман-ау, болыу керек бир сыры.
Ала-сапыран
Булан-талай, бир былагай заман-ғой.
Болар нешше уақия!

М ә м б е т

Қәне, тыныш, мәүрит бериң аз ғана!

Н у р м у р а т тикейип отырады.

Ү р и м х а н

Жауыз ханның нөкерлері
Кеше келди ауылға:
Көптен салық төлемеген қусаймыз.
Қырып, жойып,
Аршаларды ақтарды—
Кереклисін таңлап алып,
Басқаларын өртеді.
Манлайымызды тасқа урып,
Бетлеримизди осып-осып,
Жыласақ та қарамай,
Азнатып қадал туяқларды
Алдына салып, айдап кетті.

Б а л а жетеклеген ҳаял

Қанишерлер!
Жауызлар!
Мениң байым солардың
Қолынан қаза тапты-ғой!

Ҳ а я л жылап жибереді.

Иала

Жылама, аяң, жылама,
Григорьев өңин аламан.

Қаял

(Иванови бауырына басып)

Кашкытайым,

Үрөм хан

Сырым түнде
Баянн көлди пөкерлер.
Аманжолға ауыл иши...
Төмүт, тиналц...
Ал қарығи турпайы
Аманжолға басланды...
Ал басы жартылан
Ал жайылар түн жамылып,
Аманжолға долаға.
Аманжолға бұталарды, сайларды.

Иванови қаял

Кашкытайым,

Үрөм хан

Аманжолға үгермедім.
Аманжолға төлдірған,
Аманжолға бір пөкер,
Аманжолға төмді басқа.
Аманжолға "Иван" деп бақырдым.
Аманжолға өл

Маған карап ыржыйды
Хәм умгылды қолын созып.
Мен кейинге тасландым.
Алыс-жулыс, төбелес...
Нурмураттың үйде қалған қанжары
Жатыушы еди
Дастырымның астында,—
Қолым тийди сол мәхәл!!
Хайуанның ирк-ирк еткен қарнына
„Я алла!“ деп
Салдым саплы қанжарды!
„Ұай!“ деди де қулады—
Қара жүрек қалды жайрап.

(Нурмуратқа)

Нурмурат, жаным қулақ сал!
Пәк тәниме тийгизбедим,
Харам, иплас геўдесин:
Хал-дәрманым, ийегимде жаным барда
Қорлатарман ба денемди!!!
Сол нөкердің атын минип,
Қустай уштым...
Айтайын, деп арзымды Алакөз ағама!
Адам түүе, тауықты да...
Дирилдейди жүрегим,
Қалтырайды, қолларым—
Киси өлтирдим!!!
Еңиреп, жылап алайын,
Пәклигимди айтып,
Нурмураттың аяғына қулайын!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жылама да, қулама.
Дурыс иследиң.

Қадырлық та, ерлік те
Қоғалардан тууады,

Нумарана

(Әзім болып)

Ты ұшпадан турнайы,
Жарығыңдан хәдийсе
Қызыңнан жөкей мейің де.
Сүйе жинам елесем,
Шығарыңнан жүйегім,
Түркілер туды-беденім.
Аман, оман, жүр үйге,
Қызың қызыңдарыңды,
Қызың, терің.
Қызыңды таныса,
Түркілерден бөларсаң!

Қызыңды түркілерден алып маңлайыңнан сүйеді. Хәм-
Қызыңды түркілерден алып, қуанысып-күлседі
Қызыңды түркілерден алып кетеді. Үнсизлік.

Нурмурат

(Қызыңнан)

Қызыңдан жаныңда
Қызыңдан бае болып,
Қызыңдан ағылдары
Қызыңдан ағыл қызыңды еді.
Қызыңдан ағыл қызыңды
Қызыңдан ағыл қызыңды
Қызыңдан ағыл қызыңды...
Қызыңдан ағыл қызыңды байыұлы...
Қызыңдан ағыл қызыңды
Қызыңдан ағыл қызыңды

Ерназар алакөз

Жылай-жылай
Бираз жерден кетиппиз,
Кулай-кулай
Бираз жерден өтиппиз:
Қырым-Ноғай
Едил-Жайық, Түркистан...
Талай-талай
Мәкан ушын қырқысқан
Тәлтек тәғдир,
Зулмат өмир.
Алқымласып, жулысып,
Ақ жағалар дал-дал болып,
Өңір-омырау жыртысып,
Етек толы еңіреу менен
Айралыққа көніппиз.
О, айралық, айралық!
Арқыратып арғымақты отаудың
Белдеуіне байладық.
Қасарысып қан алып,
Тис кеткен жерден жан алып,
Жалт-жулт еткен жасын менен ойнадық.
Балталарды қайрадық!
Гезегінде душпанларға дөніппиз!
Жөніппиз,
Жөнілдіппиз.
Әруанадай бозлап жүріп,
Көп жерлерге барыппыз.
Шер-шеменди қозғап жүріп,
Көп жерлерде қалыппыз.
Енді азбыз...
Бирак...
бирак, халықпыз!
Қалайынша жасамақшымыз
Нурсыз, күнсиз, жарықсыз?!

Жаңы дүниө ийт
Канжыгы кыял береди?!

Жаңы дүниө өшөк
Канжыгы тоом береди?!

Жаңы дүниө өлдүк-гой,
Жаңы дүниө жерге келдик-гой.

Жаңы дүниө өйтөбүз:
Жаңы,
Жаңы

Жаңы дүң түр
Жаңы дүңдү!

Ж а л к

(Жаңы дүниө сууурун)

Жаңы дүңдү!
Жаңы дүңдү!
Жаңы дүңдү, Дүйнө!

Н о р а

2

БОЛИМ

Түн. Изим қорғанның сырты.
Ерназар кенегес хәм Жәмет.

Ерназар кенегес

Сапаулы күнлери қалды Алакөздің:
Жәрдемге киятырған
Төрт жүз түркмен атлысы
Арғы бетте ушырады қырғынға;
Есет батыр, Әзберген бий, Қайыпхан
Ауыллары менен өтті Хийуа тәрепке;
Үстірттеги адай менен табынлар
Изеп берман баспайды;
Дәрбент жоллар бекитилди.
Хешбир жақтан көмек келер саңлақ жоқ!
„Қулағына қуйылып,
Жетсин, — деп, — санасына“,
Тәкирарлап атырман, уқтың ба гәпти?

Жәмет

Уқтым, уқтым.

Ерназар кенегес

Келистик-ғой?

Жәмет

Келистик.

Мыжығаннан май шыға ма?

Жаңа ғана көзиңіздің алдында

Өлемен дегенше Алакөз,
Қоз басылған өгиздей,
Кетер жайпап өзимди.

(дирилдеп)

Оқ-қо-қо!
Оның менен бетпе-бет
Келиу үшін жүрек керек,
Күш керек!
Ол—қылышпаз;
Ол—мерген;
Ол—айбатлы, гайратлы;
Сөзге шешен;
Ол—палуан турпатлы,
Сымбаты бар әжайып.
Сықмар мына тәбият
Ол туғанда сақый болып
Бере салған аямай
Бир өзине барлығын
Хусний-замийнин дүньяның!
Дос-яр болып қасында
Бирге жүрип көргенмен...
Барған жерде ел-журтка
Көзге илинбей қалдым мен:
Мен де Ерназарман-ғой!!!
Сондағы пайыма тийгени:
„Бала Ерназар“
Және „Бала бий“.
Усылай атайды халық—
Бул да абырай болды ма?!

(түпиринип)

Тфиу!!!

Ерназар кенегес

Сизди күтсин, деп усында
Ийшанымыз айтқан еди.
Келгениме бираз болды.

А т а н и я з

Хабаршы келди Хийуадан —
Уллы Ханнан пәрман бар.

Ерназар кенегес

Жақсылық болгай, илая...

А т а н и я з

(мысқыллап)

Дым қорқақсан, Кенегес.
Анау күни Уллы Ханның алдында
Үскиниң қуйылғаны соншелли,
Жаң тапсыра жазладың.

Ерназар кенегес

Биз—кишкене адамбыз,
Кишкене ғана халықтан.
Қорқытады күшлілер,
Қорқытады бийиклик.

А т а н и я з

Ақылың бар, Кенегес,
Қорықсан, кем болмайсаң.

Бабатар кенегес

Сизге таштан кылаңыңыз!
Учкандар айымы,
Сизге келген нарманын.

Ата ора

Сизге таштан кылаңыңыз!
Учкандар айымы —
Сизге келген нарманын.

Бригата кенегес

(жана таныш)

Сизге таштан кылаңыңыз!

Ата ора

(жана таныш)

Сизге таштан кылаңыңыз!
Учкандар айымы,
Сизге келген нарманын.

Бригата кенегес

Сизге таштан кылаңыңыз!
Учкандар айымы,
Сизге келген нарманын.

Сизге таштан кылаңыңыз!
Учкандар айымы,
Сизге келген нарманын.

Хәмелге берген шешенлик!
Хәмел сөйлейди шешилип,
Ағын суудай ақтарылып!

А т а н и я з

Ақылың бар, Кенегес!
Сен ... аталық болыпсаң!

Е р н а з а р к е н е г е с

Аталық?

А т а н и я з

Хә, унамай қалды ма?

Е р н а з а р к е н е г е с

Еситпеген лауазымым.

А т а н и я з

Пүткил қарақалпақты
Басқарасаң Ата болып бир өзін —
„Аталық“ деген әне сол!

Е р н а з а р к е н е г е с

(аяғына жығылып)

Миннетдарман Уллы Ханға!
Кулыман мен мәңгилик!

АТАВВА:

Мана-маштрб,

Биринчи Брайлар бинегоске кагаз береди.

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе, маңлайына тийгизип)

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе, маңлайына тийгизип,

Брайлар бинегосе бинегосе болды.

Брайлар

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар

Брайлар бинегосе

Брайлар

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар бинегосе

Брайлар

А т а н и я з

Сорайсан-ау ...
Уәдең қайда Уллы Ханға берилген?!

Е р н а з а р к е н е г е с

Уәдем-уәде!

А т а н и я з

Неге Ерназар қолдаулы
Усы уақытқа шекем
Гелле қылынбайды? Айт,
Алдайжақсаңба Уллы Ханды?!
Ямаса

Е р н а з а р к е н е г е с

(шоршынып)

Яқ! Яқ! ... Кудай сақласын!!!
Ханымызды алдасам —
Қудайды алдағаным-ғой!
Аспанда—қудай, жерде—хан!...
Бабам Шоңқара бий,
Әкем Қабыл бий,
Ғадалына хәмийше
Хызмет етті Хийуаға:
Сизге қарсы дәслепки
Қозғалаңшы Айдос бийди
Жоқ қылыуға қатнасты.
Көкте—қудай, жерде—хан,
Қулағы кесик қулыман,
Шийрин жаным қурбан оның жолына!

„Тәубе, тәубе!“ —
Жағамды усладым ериксиз.
Қарыу асынып, ат минипти, енеғар,
Мурнын шүйирип, нәзер таслайды-ау бийик
„Сен неғып жүрсең булманда?
Ат минетуғындай кимсең сен?!“ десем —
„Хан қасында Қабыл зор,
Өгизликке Ораз зор,
Шешенликке Арзы зор,
Майлы шеңгелден өткен сон
Хәммесинен де дәкең зор“ — деп
Гәрдийеди Алакөздің қосығын айтып!

А т а н и я з

„Дәкең“ деген ким тағы?

Е р н а з а р к е н е г е с

Алакөздің өзи!

А т а н и я з

Ол қарақшы еле шайыр ма еди?

Е р н а з а р к е н е г е с

Қарақалпақта екинің бири
Жанынан сууырып, жууап урып,
Еки-үш ауыз қосық айта алады.
Бул—таң емес.

А т а н и я з

Ал не себел ханлыққа өзи сайланбады?

Бирақ ... сыйыныуына халықтың
Тири пайғамбардан гөре,
Өли пайғамбар абзал шығар?!..

А т а н и я з

Әлхәббиз, дурыс айтасан!
Хәммениң де көзи жетти:
Алакөз тири турғанда
Ала алмаймыз қаласын,
Жене алмаймыз оларды.
Уллы Хан қатал түрде
Тапсырды зинҳарлап:
„Жоқ етилсин.—деди ол, —
Куда бийзар тез күнде!“.

Е р н а з а р к е н е г е с

Адам таптық исенимлі
Тап солардың ишинен.
Алакөзде ала алмай жүрген
Өши бар екен оның да.
Маған келип жолықты.

А т а н и я з

Мине бул оңлы гәп.. Хошларлық!
Жақын жерде ме жаңағың?

Е р н а з а р к е н е г е с

Бар усында,
Алып келдим алдыңызға.

А т а н и я з

Шақыр, дәрхал!

Бриазар кенегес

Жазыр ...

Бриазар кенегес кетеди.

Атанияз

Алластаалла Адамнан алдын
Киратыпты Эазул менен Шайтанды,
Анна усы еки уаладзийна
Буйда тагы мурнына Адамның,
Анна алып желкесине, талтайып,
Кулагына сыбырлап,
Тугра жолдан бэркулла
Сыбыратугын кусайды.
Түрт, шайтан, түрт!
Сыбыр қоржынға Алакөздің геллесин!
Мартөбени асырып,
Анна тахттың оң тәрәпин алайын —
Басталар шырылдасын табанымның астында!
И, Алла, өзиң мәдет бергейсен!

Бриазар кенегес хәм Жәмет келеди.

Жәмет

(Шайтан, Бугилип)

Аллаһума алейкум, қолбасы.

Атанияз

Аһи, аһи?

Жәмет

И, Аллаһы агымды сорап, қолбасы?

А т а н и я з

Ҳей, оңбаған!
Ийттиң де аты бар емес пе?!

Ж ә м е т

Атым—Жәмет.

А т а н и я з

Алакөздин топарынанбысаң?

Ж ә м е т

Ауа, сол топарданман.

А т а н и я з

Кимлер бар онда кәткуда?

Атақлы руу басшыдан?

Ж ә м е т

(бармақ бугип, санап)

Қыпшақ Алыушы бий ...
Мүйтен Қутлымурат бий ...
Ақманғыт Мәмбет ..
Өзлериңиз дарға асқан
Зарлықтын тууған иниси
Серғазы Султан
хәм де Файзулла, Бекнияз ...
Дәуирхан, Жанкелди батырлар...

А т а н и я з

Жетер, шубыртпа ...
Усы аты аталғанлардын
Коллары бар ма бақышлы?

Ж ә м е т

Әбетте ... Хәммесиниң жигитлери бар сайланды.
Сықа бас емес соппайған.

А т а н и я з

Шет-шебирден жәрдем жетип турып па?

Ж ә м е т

Сауқарадан арыда
Ташки қумды жайлаған
Төркіра Батық дегеннен
Тай көшеги хәптеде
Сауыр мал-жанлық жәрдем келди.

А т а н и я з

Сыр не қылынды?

Ж ә м е т

Алар арық, жетим-жесирге
Сырын берилди теппе-тең.

А т а н и я з

Сыра менен байланысы жоқ па?

Ж ә м е т

Сезбедим.

А т а н и я з

Басқа жақларға, мәселен,
Орысларға аумамай ма аңсары?

Ж ә м е т

Билгенлеримди бүкпестен,
Түсигинде түсирмей
Ийшанымыздың алдына
Ақтарып-жайып салғанман!

А т а н и я з

Яқшы.. ал, айт...өзиннің
Алакөзде қандай қастың бар?

Ж ә м е т

Сораман, тақсыр, сораман!
Хұр қызындай перийзат
Нәзелिमим бар еди,
Көрген адам зар еди.
„Енди ғана аламан“, деп жүр едим ...
„Бирин-бири сүйеди олар“, деди де,
Нурмурат деген жетимекке
Алакөз қосып жиберди.
Масқара болдым—ел-журтқа!
Тыңламады арзымды.
Ыза менен қала бердим тис қайрап:
Бүгинлери сәудигимди жатыр биреу қуша
Өш алыуға келмей жүр пайыты!

А т а н и я з

Ишайын мен саған ...
Аласызди өлтире аласаң ба?

Ж ә м е т

Төс гаиа урыс уақтында
Өлтириуге имканият тууады.
Са ушып қажет шабыуыл.

А т а н и я з

Өшге дәм макул:
Социализмға таярмыз.

Н а у з а

Ж ә м е т

Ишайымыз пулдың жөнин айтып еди ...

В р и а з а р к е н е г е с

Сен не мыңғырлап турсаң?

Ж ә м е т

“Аласыздиң басы” байрағын ким береді?

А т а н и я з

(*Ананы ылақтырып*)

Ал, ал! Ибгилигиңе жарат!

Жәмет

(қақшып алып)

Басы қатты сауданың
Арты татлы болады.
Мен „қой сояйын“, деп турғаным жоқ ...
Мынауың аз-ғой?

Ерназар кенегес

Алабер соны ҳәзирше!

Атанияз

Исти бәржай еткен соң
Молырағын аларсаң,
Уллы Ханның қәдирлиси боларсаң.
Бийлик аласаң, бийлик!

Жәмет

Басқа да мениң шәртлерим бар.

Атанияз

Айт!

Жәмет

Маған қатын керек!

Атанияз

(күлип)

Кыз-қатын курып қалып па?!

Ерназар кенегес

(шоршып түсип)

Уллы мәртебели қолбасы...
Бир өзи де жетпей ме?
Не қыламыз көбейте берип қараны?
Артық адам муссаллат-ғой олманда.

А т а н и я з

Хэй, аталық!

Ерназар кенегес

(дәрхал еки бүкленип, қол қаўсырып)

Ләббай!

А т а н и я з

Ақыллы бол! Есинди жый, Бала бий!
Буйрық.. уәде.. умытпа ...
Таң алдында дабыл қағылар:
Исти бәржай етпесеңдер
Екеуиниз де геллесиз!
Барың енди—кеш қалдыңлар.

Ерназар кенегес хәм Жәмет кетеди.
А т а н и я з кетпекши болады. Алдынан И й ш а н шығады.

И й ш а н

Сәлкем иркил, колбасы ...

А т а н и я з

Тақсыр! Сизбисиз!...

И й ш а н

...
... болмаса қағып кете жазладың.
... нитлы тау жығардай!
... қызылланажақ қусайды —
... турғай, қолбасы!

А т а н и я з

... таксыр!
... қырманым қызылланса,
... дам онша шеп болмас.
... кеусен, саўға", деп
... жулқып, туұрайсыз-ғой пайыңызды.
... қаққан жерим жоқ шығар?

И й ш а н

... мениң — илаҳийдің инъамы!
... ұрып, омырғанлар
... скен азды да ... тәубел!

А т а н и я з

... таксыр, кеулицизге ауыр алмаң...
... сүйалға жууап, холос!

И й ш а н

... ақшақтан арқайын өтип,
... жеген мут, киндикли зағара,
... ғана қампайтпай,
... де сала қулаш етипти!

А т а н и я з

Оңашада ушырасып еки таз,
„Бас жағына барыспайық“, депти-ғой!

(қарқылдап күлип)

Қыбырлаған бендениң
Бәрінде де тесик қулқын-өңеши:
Не қыламыз ишкен-жеген арзымасты ғ,
Кемирсек те, мүжисек те,
Алакөздің геллесі
Хәммеге де жетеді!
Еки тышқан, таласпайық
Көшкен байдың журтына ...

И й ш а н

Ха,.. сол,.. сол!...
Бурын еки сөздің басын,
Зорға қурап жүрген едің,
Карекеннің тәпси ұрған ба,
Жууабый болып кетіпсен!

А т а н и я з

Алабүйрек әндийшели, сыры мол
Ишиниздеги игри-ийрим ағыслы,
Жаңылтпаш-жумбақларыңызға
Төбеңизде жүргеннен соң қанықпан.

И й ш а н

Қууанамаң бунына,
Бирақ ұақыт зық:
Балтамтап, айтысып отырмай
Жүдә оңлы анығына көшкенің ...

А т а н и я з

Тақсыр ялғаншыға шыққаным бүгін емес ақыры!

А т а н и я з хәл И й ш а н күлседи.

И й ш а н

Ауу адам менен тиллестің бе?

А т а н и я з

Мен сизге исенемен, тақсыр.

И й ш а н

Әйә миркум суўпы еди ҳадалый,

Атәзи, мешитте тил сындырып

Тәдәге басын тийгизди,

Вәдә оришқлы тәлим-тәрбия алды.

Ишәи үшүн жаны қурбан мусылман

Әлү рүўласы қаракшының.

Ишәи ол адамнан гүман етип,

Кәһинилық күтпейди...

А т а н и я з

Тәдәри обнакшып,

Тәдә оришда турмайды екен...

Тәдә вәдәтәр ҳарамы болып жүрмесин-тағы?

И й ш а н

Тәдәдәредәи ялғаншыда былыққа

Тәдә тәдә жарамылар қол урады!

Тәдәдәдәредәи таба бил, жумсай бил!

Гәп сонда.
Қолындағы асығынның
Алшысы менен тәййеси,
Бүккеси және шиккеси
Қалай шебер үлеуиңе қарайды!

А т а н и я з

Сәддақ! Даналық ақылыңызға,
Бас ийдим пушты-панаҳим!

И й ш а н

Лнаў өликти не қылдың?

А т а н и я з

Жерленди.

И й ш а н

Жым-жыма ма?

А т а н и я з

Илаж қанша...

И й ш а н

„Қатыннан сак болың, жангаспаң“, деп
Талай мәрте ескерткенмен.

А т а н и я з

Әй, өзи де бир иплас, нәпсикау,
Қағынпурыш, мақау еди!

Н а ш а н

Сыбағана сипген үйреншикли әдетиңиз!
Сыбағана жылтырақ
Сыбағанаде жутынып,
Сыбағана дала делбеленип,
Сыбағана жер көрмей,
Сыбағана кетесіз!

А т а н и я з

Браң болғансоң...

Н а ш а н

Аһ, нәсиден өлди намаз буйырмай.

А т а н и я з

На карабет—Хийұадағы беглердің
На бәлсиди әуладынан.
На айтқаны туўған-туўысқанларына?

Н а ш а н

Ақынға кең пейил, елестирмейди.
Ақын әудірмейды майда-шүйдеге,
Ақын жалғанлықты кеширеди:
Ақынға шибарман шаптыр,
Ақынға исламияттың жолында
Ақын кулы жан берди“, деп хабарла!

А т а н и я з

Токсан жолдың торабыңа тирелип,
Дағдарыста жүр едим,
„Хийуаға сүйегин жеткізбей,
Әйле-пәйлесине каратпай,
Көмгенимиз әнтек болмады ма?“ деп.
Миннетдарман пушты-панаҳим!

И й ш а н

Мына күннің ыссысына өли шыдай ма!
Бул дуньяда адамнан сасық нәрсе жоқ:
Еки аяклы „мақлуқтың“
Ық жағынан жүре алмайсаң...
Көбиси тирисинде-ақ мүнкип жүр.

П а у з а

И й ш а н ойланып турады.

И й ш а н

Бундайға басың қатпасын,
Зэрүри саған—жок етиў қарақшыларды!
Ханның да тақаты таўсылғандур?
„Самал турмаса
Қыймылдамас шөп басы“ —
Жетип пе еди саған
„Узын кулақ“, сыпсың гәп?

А т а н и я з

Қандай, пушты-панаҳым?

И й ш а н

Будан бес жыл алдын Хийуаны таслап
Шегарадан өткен дозақый
Срмухаммед Елекей султан менен
Сайланысы бар қусайды булардың.
Сол арқалы орыслардан
Сол ұақтағы ата-мәканы —
Кууандәрья, Жаңадәрья
Шайларынан қоныс сорапты.

А т а н и я з

Көңілге шығып па?

И й ш а н

Шуи кеше арқадағы бекинис —
Көңілге кала қыйрады,
Көңілге кетти орыслар —
Көңілге емес пе сол саған!
Көңілдер салып жан-жағыңнан
Көңілге отыр ғайрыдинли кәпирлер.
Көңілге қысып, бүрип баратыр.
Көңілге алакөз алыстырған
Көңілге ерттең өршип кетер қәули бар.

А т а н и я з

Көңілге қолы қанша деп ойлайсыз?

И й ш а н

Көңілге арыслары
Көңілге үй қилип еди қасында.
Көңілге арыс аңлауымша,

Көбеймесе, азаймаған.
Жалаң аяқ жарлылар
Изим қалаға қашпақта...
Қарақалпақтың қайтқанынан сақлан.
Хорезм толқыйжақ қайтадан.
...Жәми канша ләшкерің?

А т а н и я з

Еки мыннан асты, пушты-панахым.
Соған және қосымша
Араллылардың ләшкери
Бүгин-ертең келеди—
Дийуанбеги Мәтмурат
Солай деп сәлем айтыпты.

И й ш а н

Күшиң жетеди екен!
Бийлер тәрәпинен хәм жәрдем бериледи.
Ұақыт өтип баратыр, жедел кирисі!

А т а н и я з

Жүриң тақсыр, сизиң менен ойласпағым ел

А т а н и я з хәм И й ш а н кетеди. Жарық сөнсе
та жанғанда көринис өзгереді. Айлы ақшам, Б е р л
оқып киятыр. Қасында—Н у р м у р а т хәм басқа жи

Б е р д а қ

*Қоқан ханы қылды зорлық,
Қыз соратып берди қорлық—
Асан көрсетти дұғымлық:
„Жылатпайман елди“,—деди.*

„Қарақалпақ бермес қызын,
Хәммеси де—мениң козым,
Тийдирмеспен тириде өзим“,—
Деп Асан ер Қоқан келди.

„Қыз аларсаң өлсем қашан,
Аман болмас бизге Қоқан,
Сен шуұлаттың елди“—деди.

Аян Асанды көп урғызды,
Және орнынан турғызды,
„Бермейсеңбе,—деди—қызды?“.

Сәтіннен қайтпады Асан...

Асырды дарға Асанды—
„Ел“ деп Асан берді жанды.

Сың құртқан залым ханды
Сүлге қылды Амангелди.

Амангелдидей болмаға,
Барып ханнан қан алмаға,

Сүлге кесіп, жан алмаға,
Бәй бириңнің шамаң келди?!

Б и р и н ш и ж и г и т

Нұры жиусын алланың,
Неркет тап, шайырым.

Е к и н ш и ж и г и т

Қауыр—жүрген кара күштің ийесі,
Қауырер ислер тек ғана:
„Қар алып кел, шауып кел!“.

Ш у р м у р а т

„Қауыр“ деген жарыклық
Қауырлардан тирилтип,
Қауырларға сөйлетер.

Б и р и н ш и ж и г и т

Рахмет, Бердақ!...
Еңселеримиз езидип,
Есеңгиреп баратырған екенбиз—
Кеудимизди көтердин.

Ж и г и т л е р

Берекет тап, шайырым!
Бираз өсип, қанат қағып қалдық-ғой!

Е к и н ш и ж и г и т

„Атадан бала батпан кем
Тууады“, деген ырас па екен?
Асан бийдей, Амангелдидей
Кимлер бола алады?

Н у р м у р а т

Алакөз ағам сениң не,
Тақияңа олқы ма?!

Хәммә күледі.

Б и р и н ш и ж и г и т

Ал, шайырым үйге жүр, нан ауыз тий:
Катықсыз, қара гөже бар.

Е к и н ш и ж и г и т

Ишек-қарныңа уайран салатуғын
„Басалай тары ишемен“ десең де табамы!

Хәммә күледі.

Б е р д а к

Кеуиллериңизге ырзаман!
Алакөз ағам, „ауылларды аралап,
Қосық айт“, деп тапсырған.

Е к и н ш и ж и г и т

Бизге де кереғи сол емес пе?!

Адамлар ишинен „ауа“, „ауа!“ деп хошлаған ғауырлы
еситиледи.

Б и р и н ш и ж и г и т

Хау, гүзет қайда, маубасым?!

Е к и н ш и ж и г и т

Гүзетке кейин барамыз.
Тынышлық емес пе?
Бир-еки қосық тынлайық—
Бердақ күнде келе бермейди!

Б и р и н ш и ж и г и т

Бәсе, онда жүрин, жигитлер,
Жәһи шатпа мине жақын тийип тур!

Жәһи келеди. Жәмет пенен Ерназар кенегес
келеди.

Ж ә м е т

Төңірі—оның сүйикли меканы.

Ерназар кенегес

Этирап алақанға туткандай болып
Көринер екен булманнан...

Жәмет

(жан-жаққа қарап)

Бир жағың—душпан,
Бир жағың—дәрья,
Бир жағың—ауыл...

(сескенип)

Әне киятыр...

Ерназар кенегес

Ким?

Жәмет

Ким болса да көринбейик көзине!

Ерназар кенегес хәм Жәмет кегеди.
Үримхан келеди.

Үримхан

(бақырып)

Нурмурат...а...ат! Нурмур...а...ат!

Жәмет жуғырып шығады.

Ж ә м е т

Сәлем, арыуым...

Ү р и м х а н

Я алла?!.. Сиз кимсиз?!

Ж ә м е т

Тапымай қалдың ба?

Ү р и м х а н

(кейін шегинип)

Кетиң!.. Жоғалың!...

Ж ә м е т

Әлелім жоқ, саған....

Ү р и м х а н

Әлелің сол:

Неге қалмайсаң соңымнан?...

Ж ә м е т

Ы! Үкі! Жаман ойым жоқ мениң.

Сынғаннан хәммесин.

Сәлемедиң, қәйтейин...

Бұл сөзін тыңладық:

Аллаһтың айтқан сөзі сынғанша,

Аллаһтың мойны сынбай ма?!..

Көп қарасам сен бетке,
Буным кызығыу-гой қызылға—
Оған кеуил аударма.

Н у р м у р а т киреди

Ү р и м х а н

Нурмурат!...

Н у р м у р а т

Үримхан, жаңағы сениң дауысың ба?

Ү р и м х а н

Сени излөп шығып едим—
„Қасында болайын“ деп.

Н у р м у р а т

(Жәметти көріп, гүдікленіп)

Жәмет?!!

Ж ә м е т

Өзи.

Н у р м у р а т

Сен усы қайларға жоғала бересен?!

Ж ә м е т

Ауыл аралап айран иштим.

Н у р м у р а т

Орныңа бар!
Өзин билесен,
Бизде хәр адамның орны гиреули,

Ж ә м е т

Аспанның асты қапылып,
Енди мениң хәмиршим сен болдың ба?
Демине нан лисип,
Көмпейгендей сен кимсең?!

Н у р м у р а т

Еле ким екенлигимди билмей жүрсең бе?!

Ү р и м х а н

Койыңлар жәнжелди.
Дау-димайларың әллеқашан питкен.

Н у р м у р а т

Үримхан, сен ана бетке бара бер:
Жигитлер, қызлар күтип отыр.

Ж ә м е т

Өркеклердің исине
Қауқардың араласпағаны абзал.

Ү р и м х а н

(гүдиқленип)

Силер .. не... төбелесежақсызлар ма?

Н у р м у р а т

Яғ..ә..қатар жигитлердің хәзили-ғой.

Ж ә м е т

Көп ұақытлардан бери гезлеспеген едик,
Сағынысып қалыппыз.

Н у р м у р а т

(Үримханға)

Хәзир кейниңнен қуўып жетемен. Барабер.

Ү р и м х а н кетеди.

Н у р м у р а т

Жаңартамыз ба гөне патлақты?

Ж ә м е т

Көз алартыұды қоймайтуғын сен емес пе?
Дигирлеуиң түуесиле ме, жоқ па?
Қатынымды алдың-ғой—
Жанымды да қоса алажақсаң ба?!

Н у р м у р а т

Сандалама!
Мен хешкимге қиянет еткенім жоқ.

Ж ә м е т

Үримхан мениң жаслайымнан айттырған
Қалыңлығым еди!

Н у р м у р а т

Кыз мени кәледи,
Мен хәм оны сүйемен.

Ж ә м е т

Үрип-әдет кайда?

Н у р м у р а т

Мен ышқы-муҳаббатты
Хәммесинен жоқары санайман.

Ж ә м е т

Сен дәстүр сыйлар ма едиң!
Ең қәдирин не билсин, сендей келгинди!

Н у р м у р а т

Не дедиң? Қайталап айт!

Ж ә м е т

(мысқыллап)

Ой-ой, қорқытып жибердиң-ғой.

Н у р м у р а т

(қилышын суұырып)

Өгүселенди көрейин!

Жәмет

(қылышын суұырып)

Сорадың, қайталайын:
Ха, келгинди екенлигиң өтирик пе?
Әуеле ата-анаңды билип ал:
Мүмкин ойнастан тууылған шығарсаң!

Жәмет қаркылдап күледі.

Нурмурат

Шық бирге-бир!

Жәмет

Ал шықтым!

Нурмурат

Кел!!!

Жәмет

Келсең-кел!
Қолдаулының жууындысына семирген күшикі!

Нурмурат

(қылыш урып)

Жеткен шығар әжелің!

Жәмет

(қылышына қылышын тутып)

„Көрермиз“ деген екен бір соқыр...

Жәмет хәм Нурмурат қылышласып кегеди.

Нурмурат

Жоқ етемен!...

Жәмет

Беккем бол өзіңе!

„Жоқ етемен“ деп жоғалып кетпе.

Нурмурат хәм Жәмет қылышласыудың хийле-әдіс-
сі болланып, бір-бирине биразға дейін жеңіслік бермей ту-
рды. Ақырында Нурмурат тәсил қолланып, Жәметтің
қанын қағып түсіреді хәм мушы менен қақ маңлайына урады.
Жәмет жығылады.

Нурмурат

(қылышын Жәметтің кегірдегине тақап)

Не қылайын турған жериңде:

Биұызлайын ба, шаұып таслайын ба?!

Жәмет

Қуда ҳаққы, олла билла! ...жора...

(жалынышлы)

Бір қасық қанымды кеш,

Адыңа кесе турмайын ендигәри!

Бир катын ушын қырампыш болмайық,
Жау жағадан алып турғанда.
Алакөз аға ҳаққы кешир!

Н у р м у р а т

Ағамның атын айттын,
Илажым жоқ, кеширдим.

Ж ә м е т

(орнынан турып)

Дос болайық,
Мине қолым....

Н у р м у р а т

(исениңкиремей)

Қылапсыз болсын....

Ж ә м е т

Қыяметлик!

Н у р м у р а т ҳәм Ж ә м е т кол алысады.

Н у р м у р а т

Жүр, жигитлерге?
Бердақ келди. Қосығын есит.

Ж ә м е т

Мен гүзетке жәрдем берейин.

Н у р м у р а т

Гүзеттин адамлары жеткиликли-гой?

Ж э м е т

Көплик етпес...

Н у р м у р а т

Өзиң бил.

Ал, мен кеттим.

Н у р м у р а т кетеди

Ж э м е т

Жеңилгениме жетимектен

Ишимди ыза жайлап тур.

„Жығылган гүреске тоймайды“ —

Бле бир гелле көрермен!

„Жоқ ондай қылмайын...“

Алакөзди өлтирсем

Бир оқ пенен үш қоянды атқаным:

Қолыма түсер нобай пул,

Ал, сен, нәлетий Нурмурат,

Көүендерсиз қаларсаң!

Бенде болып сен жетимек кетерсең.

Әне сол уақ Үрімханды

Үмбар-жумбар бауырыма басарман.

Хазирше ол дәрьядағы

Ақ сазандай туұлай берсин,

Сөкіре берсин ойнасын —

Санағынан илермен!

Үмбарлы еситиледи. Ж э м е т коркып кетеди, өтирикке аят оқый баслайды.

Жәмет

Биссимилла-рахману-рахим...
Ағыузы-билла—ақим-минашшайған-рәжим...

Ерназар кенегес келеди.

Ерназар кенегес

Жәмет, неғып турсаң?

Жәмет

(қарамастан)

Аят оқып атырман...

Ерназар кенегес

Кимге?

Жәмет

Әке-шешеме,

Ерназар кенегес

(мысқыллы)

Хадал перзент екенсең..

Жәмет

(жалт қарап)

А... сиз бе едиңіз?!
„Басқа биреу шығар“, деп...

Ерназар кенегес

Әке-шешен гәрде-гой,
Каша қоймас ҳешқайда,
Талай аят оқырсаң,
Не қыламыз? Соны айтшы?

Жәмет

Күтемиз...

Ерназар кенегес

Ҳазир келсе усыманға Алакөз
Болмас па екен илажы
Гүм етиуге бир жола?

Жәмет

Дөгеректе—аңлыушылар....
Тутыламыз өзимиз.
Оңашасын табыу керек.
Асықпаң....

Ерназар кенегес

Биреўлер киятыр

Жәмет

Қираңлаған солар-гой.

Ерназар кенегес

Қасында ким бар?

Ж ә м е т

Қарақулағы Мәмбет

Е р н а з а р к е н е г е с

Атаңа мың нәлет Мәмбет сениң!

Ж ә м е т

Қасынан хеш ұақ қалмайды.

Тиртеклесип жүргени...

Ал кеттик... қолға түсіп қалмәйық...

Е р н а з а р к е н е г е с х ә м Ж ә м е т к е т е д и . Е р н а з а р
а л а к ө з б е н е н М ә м б е т к е л е д и .

М ә м б е т

„Сырдәрьядағы қазақ ағайинлер

Орысият қоластында

Жаксы жасамақта“, деген

Хабарлар бизге жетип тур.

Е р н а з а р а л а к ө з

Ырас кусайды.

„Тынышлық,—дейди,—елинде“.

Орысиятты бабалар да аңсаған...

„Әуеле бир басларымыз қуралып,

Аты-заты тилге тийек еткендей.

Ел болып алсақ“, деп едим. .

М ә м б е т

Мен хайранман, Алакөз:

Ойлансам да қаншелли

Таба алмадым жууабын.

Ерназар алакөз

Невиц?

Мәмбет

Қәпелимде қалайша,
Он төрт руу бизди таслап, бөлинді?
Қарыу алып, атқа бирге миндик-ғой?
Тилегимиз, мақсетимиз бир еді,
Ыдырадык қамырындай шигинниң!
Ушыраған халықпыз ба ғарғыска?!
Бул не посуу?! Бул не жосуу?!
Бир жағадан бас шығаруу,
Бир жеңнен—кол
Бизге буйырмаған ба?!

Ерназар алакөз

Айып тақпа халыкка,
Айып—қорқақ бийлерде:
„Балық басынан ширийди“.

Мәмбет

Неден қорықты,
Неден үрикти, сол бийлер?
Қолларына қару алып,
„Еркекпиз“, деп жүрген жоқ па еді?

Ерназар алакөз

Еркек олар—қатыны салған төсекте!
Шит жоқ жерде шошқа үреді,
Жау жоқ жерде қорқақ қоқаң етеді.
Әжел менен жалғыз мәрте бетпе-бет

Келип еди—зэрре-куты қалмады,
Тым-тырақай зытып кетти бийлерің.

М ә м б е т

Айтып отырғаның, Хожелидеги сауаш па?

Е р н а з а р а л а к ө з

Ауа... Онда биз ҳақыйқат жеңилдик.
Әскеримиз мол еди.
Қазақ... түркмен... өзбек...
Байрағымыз—„тууысқанлық“,
Шығып едик ыйықласып.

М ә м б е т

Хан әскери бизлерден
Басым да емес еди-ғой..
Сонда неге жеңилдик?

Е р н а з а р а л а к ө з

Басқарыў болмай бир жерден
Пытыраңқы топылдық:
Алапаға шаптық та,
Көзсизлик ҳәм көп ессизлик жасадық.
Хан әскери ап-аңсат
Олжалады бизлерди.
Мине усы Хожелидеги жеңилис
Қоян жүрек бийлердиң
Табанларын тайдырды:
Тайғанақлап тайып кетти,
Берген ант та бузылды.
Атаңа нәлет алпыс бий
Өзлериниң аманлығын ойлады,

Бизден кетип, иркилместен,
Ханга барып, аяғына жығылды,
Урлап кетип Зарлық ханды сауға етти,
Ойламаппан оларды
Сағылар деп, сатар деп!!!

Мәмбет

Мен де.

Ерназар алакөз

Гүмпилдеген алпыс бий
Басдарынан қорықты.
Өкিনিши сол:
Өтмиш өтер,
Көп нәрселерди жасырар.
Өтмиш деген жарқылық
Гүнакарларға сыйлық-ғой.

Мәмбет

Жок, Алакөз
Оның басқа да қыры бар:
Өтмиш өтип кете бермейди.
Гәрдегилер де бир уақыт
Өрре турар орнынан!

Ерназар алакөз

Мәртсен сен. Мәмбет!
Бәрха барсаң қасымда.
Қауәтерли мен жүрген жер бул күнде,
Әтирапым—сум әжелдің ордасы!

Мәмбет

Бир күнги еркин нәпесим
Бир өмирге татыйды,
Ал, сен айтқан әжелди
Дүркиретип қуып жүрмен!
„Қайдасан“, деп излеймен—
Әжел сирә жантаспайды!

Ерназар алакөз

Дүньяға келиу—кууаныш,
Дүньядан кетиу—корқыныш,
Әжел жетпей қоймайды-ғой бәри-бир.
„Өлемиз,—деп—түбинде“,
Қалтырау күтә қәтелик!
Теренирек үнилсен
Сыйқырлы, тилсим, сыры мол
Өлимнің өзи ийгилик!
Хәрбир қаза,
Каралы аза
Жаралы жүректі толғандырып,
Ой салады адамға.
Ийгиликли өлим хәтте,
Көкиреги санлақсыз жауызды да
Адамлыққа, әдилликке
Жетелейди ериксиз!
Бирте-бирте тазарар сөйтип
Қара жамылған қыяллар,
Електен өтер пейиллер,
Жақсылық нур жыйнала берер.
Өлимди айта бергениме
Хасла таңланба Мәмбет,
Оның бир лийкини бар:
Кеше бир қолайсыз түс көрдим...

Мәмбет

Түс дедиң бе?

Ерназар алакөз

Аўа....

Мәмбет

(күлип)

Түс түлкиниң тезеги!

Ерназар алакөз

Күлмей, достым, гәпти тыңла...

Мәмбет

Ал, тыңладық.

Ерназар алакөз

Таңның алды.

Жатып едим аз-кем мызғып алмаға...

„Тамақ арсыз, уйқы арсыз“, демей ме—

Көз илинип кетипти.

Түс көриппен.

„Хан әскери қарсы алдымда

Топар-топар киятыр.

„Алға!“ дедим жигитлерге.

Гил арыслан умтылдық...

Душпан кейин шегинди.

„Ур-қа-ур“ деп сүренледим,

Тағы-тағы топылдық.

Бир уақлары қарасам...
Соңымда жоқ арысланлар—
Ийтке айланып кетипти!!!
Куйрықларын қысып хәм қаңсылап,
Бириклейди баслары,
Кете береді пытырап!

Мәмбет

Астаұпыралла!.. Әжептәуір түс екен!

Ерназар алакөз

Уйқымнан шоршып оянып,
Апалақлап ушып турлым орнымнан.
Соннан берли кетти мениң тынышым,
Тарылады тынысым.

Мәмбет

Ийттен артық жеримиз жоқ
Биле-билген адамға!
Сарайына шақырып-ап қасқыр-хан
Қарақалпақ бийлериниң алдына
Мүжилген бир куу сүйегин таслайды.
„Ханнан келген теберик“, деп,
„Сарқыт“ деп,
Ырылдасып көп бийлер,
Таласады ийт яңлы!
„Күшкө“, „Бәс“ десе хан
Былғанлатып қуйрығын
Бирин-бири аямайды, қабады!
Ханның берген
Жууындысы мәртебе...
Ийт қутырса жақынын да тислейди!
Хей, Алакөз, ийт болмаған не қалды!

Ерназар алакөз

Арғымақ жыйнап не керек,
Изиннен жаў жеткенсоң,
Ағайин-тууған не керек,
Биринди-бирин шуқылап,
Аңлысып күнің өткен соң.
О... О... О...

„Бара-бара қыйқым болып,
Қыйқаланып, майдаланып,
Кетермиз“, деп қорқаман!

Мәмбет

Бирақ ел анасыз болмайды-ғой,
Ана ер туўмай турмайды-ғой!

Сырттан өзиниң қосығын айтып берип атырған **Бердақтың**
дауысы еситиледи:

*Ақ буудайы турып сулы сепкеннен,
Таза салы турып шигин еккеннен.
Жәнсіз қырық күн қайғы-уғайым шеккеннен,
Денсаулықта бир күн шадлық жақсырақ.*

Ерназар алакөз

Бар бол, Бердақ!

Мәмбет

Қашан келип еди?

Ерназар алакөз

Бағана келди.
Ауылларға жумсадым:

„Женшилмесин адамлар.
Нама тыңлап геўделерин көтерсин“.
Шайыр, баксы—еркеси-гой ел-журттын,
Кызыл қанға боялмағай,
Дуўтар шерткен коллары!

М ә м б е т

Той-тамаша мерекели күнлер де
Келер ме екен бизлерге...
Сағындық-гой саз-сәўбетти!

Е р н а з а р а л а к ө з

Достым, сабыр, сабыр әйле!
„Сабыр түби—сары алтын,
Сарғайған жетер муратқа“—
Үзилмесин үмитиң!

М ә м б е т

Бердақты усыманға алып келемен...

Е р н а з а р а л а к ө з

Мейлиң.

М ә м б е т

Қайсы ауылда еди?

Е р н а з а р а л а к ө з

Даўысын бағдар тутып бара бер...

М ә м б е т даўысқа бағдарланып жүреді. Сахна шетіне
генде бірден тоқтай қалады.

Мәмбет

(сыртқа бақырып)

Хей!... кимсең?!

Ерназар алакөз

Не өзи?!

Мәмбет

(сыртқа)

Берман кел!

Жәмет киреди.

Ерназар алакөз

Жәметписең?

Жәмет

Ау, аға.

Гүзетте едим.

Мәмбет

Ха, солай демейсең бе?!

Аумасты ма гүзеттегилер?

Жәмет

Ау... бақсыға кеткенлер желди.

Ерназар алакөз

Мылтығын кайда?

Жәмет

Шошайта берип не қыламан?!
Жасырып қойыппан.

Сыртта тысырлы еситиледі.

Биринши дауыс

Түс аттан!

Екинши дауыс

Былай жүр!...

Мәмбет

(дауыссыз)

Кимсизлер?

Биринши дауыс

Мәмбет аға, бенде!

Екинши дауыс

Хәзир туттық!

Мәмбет

Әкелиц!

Еки жигіт биреуді бенде етип алдына салып келеді, жәмет елеспесіз шығып кетеді.

Б и р и н ш и ж и г и т

Алысларға көз жууыртып
Отыр едик тың-тынлап...

Е к и н ш и ж и г и т

Алды беттен бир нәрсе
Қараң-қараң ете қалды...

Б и р и н ш и ж и г и т

Мен „буқ!“ дедим.

Е к и н ш и ж и г и т

Екеуимиз жер бауырлап жата қалдық.

Б и р и н ш и ж и г и т

Бир атлы келе берди.

Е к и н ш и ж и г и т

Нөкер екен!

Б и р и н ш и ж и г и т

Қисымыздан өте берген уақытға
Жолбарыстай атылдым!

Е к и н ш и ж и г и т

Сен емес, мен-ғой секирген.

Б и р и н ш и ж и г и т

Яқшы... яқшы, сен-ақ секире-ғой...
Бирақ биринши көрген мен емес пе?

Е к и н ш и ж и г и т

Ырас, Алакөз аға,
Биринши көрген мынау!

Б и р и н ш и ж и г и т

Соннан апыр-топыр,
Аудардык та атынан,
Қолын байлап, алып келдик усында!

Е к и н ш и ж и г и т

Бир кызығы—қеш қарсылық көрсетпеді!

Б и р и н ш и ж и г и т

„Кәне жүр“, деп едик—
Алдымызға түсіп, жорта берди.
Қоян жүрек, қорқақ екен.

Н ө к е р

Мен тек бир кудайдан қорқаман!

Е к и н ш и ж и г и т

Өшир үниңди оңбаған!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жүдә жақсы, азаматлар,
Кәне, қолын шешиңдер!

Жигитлердин биреуи Н ө к е р д и н колларын шешиң

Н ө к е р

Ассалаўма әлейкум, Алакөз аға.

Е р н а з а р а л а к ө з

(таңланьп)

Ўәлейкум...

Б и р и н ш и ж и г и т

Сөйлеўин қара жауыздың!

Е к и н ш и ж и г и т

Алакөз аға, рухсат етин:
Алайын тилин сууырып!

Б и р и н ш и ж и г и т

Әўели жағын айыраман
Соң тислерин бирим-бирим қағаман!

М ә м б е т

Тиллесиўге пурсат бер,
Бадабатты қойыңлар—
Бул да адам баласы.

Б и р и н ш и ж и г и т

Адам ба булар— қасқыр-ғой,
Тирилей жеген етимизди!

Екинши жигит

Сал арқанды мойнына!
Ат қуйрығына байлайман,
Ауылма-ауыл көрсетип,
Сүйретемен дырылдатып!

Биринши жигит

Не ислемеди булар бизге!

(бақырып)

Кайда арқан!...
Әкелиңдер! Бол! Тез!!!

Екинши жигит

Ҳәзир, ҳәзир!

Жигит кетеди. Адамлар киреди—ишінде Нурмурат
Үрімхан бар.

Нурмурат

Бул не өзи?...

Биринши жигит

Қолға бенде түсирдик,
Ҳәзир жанын аламыз.
Тамашасын көрсең!

Жигит арқан әкеледи хәм Нөкердин мойнына илмеген
сала баслайды. Ерназар алакөз Нөкерге сын
бенен қарап турады. Мәмбет арқанды жулып алып, ылақ
рып жибереди.

Мәмбет

Ҳей, еки самсам!
Тоқтатың жөнсиз ұаззақыны!
Көргенли елдин азаматы
Әдеп сақлар болар еди.

Екинши жигит

Булар әдеп сақламай-ақ
Бауызлайды бизлерди,
Қанымызды ишеди!

Мәмбет

(бақырып)

Тоқтатың!!!
Пазыйлет билмес аўсарлар!

Тым-тырыслык.

Ерназар алакөз

Ишилерим!...
Биз қарақшы емеспиз,
Уяты бар,
Намысы бар халықпыз.
Қан төкпеймиз орынсыз,
Қанға да қумар емеспиз.
О дүньяға биреўдин
Гүнасын арқалап кетпейик —
Билейик жөн-жосағын?

Х а л ы қ

Ауа... ауа...
Жөн сөз...
Бәлки жазығы жокдур!...
Бас кеспек болса да,
Тил кеспек жоқ.
Сөйлесин!

Е к и ш и ж и г и т

Булардан биз
Жауызлықтан басқа не көрдик?

Н ө к е р

Бирадарлар, мен жауыз емеспен.

М ә м б е т

Кимсең? Жөнинди айт, тыңлаймыз.

Н ө к е р

Дийханшылық—ата кәрим, кәсибим:
Егин егемен, жерге дән себемен...
Сизин жаққа
Зорлыққа ушырап келгенмен.
Үш айдан бери бийхууда салпылды...
Ерте бәхәрден бери
Хан буйрығына бинәән
Нөкермен.

Б и р и н ш и ж и г и т

Бизди тонаўға келгенсең!

Е к и н ш и ж и г и т

Қаншама қанымызды ағыздың!

Н ө к е р

Яқ! Яқ!

Пышық мурнын қанатпадым,

Бир затыңа тиймедим,

Тесик теңге алмадым.

Бүлінген елден бұлдирги

Алатугын мен емес.

Қартайған әкем,

Өлеси шешем бар,

Үбирли-шүбирли

Дизилискен ғазлардай

Ул-қызларым бар мениң.

Билмеймен олар не қалда...

Ақ некели хаялым

Күтеди мени бийқарар.

Үмитим алладан!

Қыянетлик пенен

Киси өлтириу маған жат.

Менин жаным жер ушын,

Қолларым кетпен ушын жаралған.

Хан буйрығы маған қылыш услатты.

Лекин оны силтемеймен ҳеш кимге!

Досларым көп қазақлардан, түркменлерден.

Сизлерге де доспан мен!

Неге керек қан төгис—

Жер хәммеге жетеди!

Қан төгиу—ханлар иси-ғой!

Х а л ы қ

(ғауырласып)

Ырас, ырас айтып тур!
Сөзлери жүдә исенимли,
Өзи де ийман жүзли адам екен.

Е р н а з а р а л а к ө з

Қайда баратыр едің?

Н ө к е р

Сизге...

Е р н а з а р а л а к ө з

(таңланып)

Я?!

Н ө к е р

Аўа, Алакөз аға!

Е р н а з а р а л а к ө з

Қандай хызмет пенен?

Н ө к е р

Сум хабар сизге жеткизбекшимен:
Ғапылда қалмаң: таң алдында хұжим!

Хәмме тым-тырыс тыңлап турады.

Н ө к е р

Хәм өзиниз сақ болың!
Сиз тириде хан әскери жеңе алмайды.
Соның ушын олардың
Бас максети—сизди өлтириу.
Сыпсың-сыпсың гәплерин
Шалған еди кулағым!

Е р н а з а р а л а к ө з

Рахмет, достым!
Миңнетдарман ҳәргиз еки дуньяда!

Н ө к е р

Өмириңиз саудада—
Хабарлымысыз сиз одан?

Е р н а з а р а л а к ө з

Еситип атырмыз.

Н ө к е р

Геллеңизге ханның қойған бақасы—
Үш мың тилла, Алакөз аға!

Е р н а з а р а л а к ө з

Қан сорғыштың гәзийнеси тапшы ма?
Яки маған келгенде
Жупынысы шығыпты ма?
Ямаса сықмарлық етти ме ханыңыз:
Дым арзанға бақаланған

Менин геллем!
Қоспас па екен тағы да?

Е р н а з а р а л а к ө з күледі. Тыңлап тұрған
х а л а й ы қ та күледі.

Н ө к е р

Күлмең, күлмең,
Батыр аңқау, ер гөдек!
Бай—бир жутлық,
Батыр—бир оқлық!

Е р н а з а р а л а к ө з

Мени гелле қылыушы
Талабанлар бар ма екен?

Н ө к е р

Бар, бар, Алакөзі
Жақсылықтан жаманлық көп дүньяда—
Жаманлық аяқ астында.
„Жау жағадан алғанда
Ийт етектен алады“—
Табылады хәрқашан
Хәттеки өзиниздің араңыздан
Сыпырынды, сырқынды.
Харам шөпсиз атыз жоқ!

Х а л ы қ үнсиз тыңлап турады.

М ә м б е т

(*Ерназар алакөзге*)

Туұры айтып тур. Сақ болған жөн!

Н ө к е р

Өзбеклер де жек көреді
Хийуадағы жауыз ханды.
Көкиректе әрман көп,
Аmmo, лекин дәрман жоқ!
Қан төгистиң кесиринен
Атызларды сор басып
Егинлер қалды егилмей.
Қыс келгенде жалаң қылыш сүйретип,
Не жейди—халық билмейди!!!
Қырылатуғын шығармыз ашылықтан...

Х а л ы қ

Биз сыяқлы
Сорлы екен-ғой булар да!

Н у р м у р а т

Сорлы болмай не енди?!
Қуйрық май асап бәрхәма
Мыйлығынан батпағаны
Сезилип тур-ғой сөзинен.

Н ө к е р

Таң атыўға жақын қалды:
Жарық түспей мен кетейин...
Айтпақшы... және бир сөз:
Лашкерлеримиз зорға жүр,
Өлемата шаршаған,
Ашыққан хәм жүдеген;
Көбиси жүр сөгинип,
Кетиуге буўынып-түйинип:
Ханнан жәрдем келмесе,

Оларды иркий дым қыйыні
...Аз ғана күн шыдаңыз.

Е р н а з а р а л а к ө з

Бизге ықлас билдиргениң
Өмириңе кәуіп-ғой?

Н ө к е р

Ол жағында ойластырып қойғанман,
Пана тутар досларым бар
Сатпайтуғын хешқашан.
Қонысымды аудараман барыудан.
Хәмме мени „өлдиге“
Есапласа дым әжеп:
Сизлерге қарсы урыста
Жойытылып, бийдәрек
Кетти бираз нөкерлер—
Солардың бири боларман.

Е р н а з а р а л а к ө з

Хош онда, бауырласым,
Хызметің алладан қайтсын!

Б и р и н ш и ж и г и т Н ө к е р г е т ү й і н ш и к б е р е

Н ө к е р

Бул не?

Б и р и н ш и ж и г и т

Нан. Жолда талшық етерсен.

Н ө к е р

(түйіншикти қойнына тығып)

Рахмет...

Әпиуайы пуқаралар

Тилекшиниз сизлердің.

Төбенизде ашық аспан болғай!

Басларыңыз бостан болғай!

Х а л ы қ

Әумийин!

Хәмме пәтия етеди.

Н ө к е р

Хә... айтқандай...

Сизің көп бийлеріңиз

Нөкерлерге қосылды.

Бир қанша адамлары менен

Қатнаспақшы олар да

Сизлерге қарсы сауашқа.

Х а л ы қ

О, нәлетийлер!

Опасызлар!

Ағайинди ағайинге қарсы қойған сатқынлар!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жигитлер!

Б и р и н ш и ж и г и т

Кулағымыз сизде, Алакөз аға?

Е р н а з а р а л а к ө з

Қәдірли мийманға жөн силтеп,
Туұры жолға салып жибериңдер,
Сапары қауипсиз болсын!

Е к и н ш и ж и г и т

Әжеп аға!
Қәне жүриң, дос мийман!

Х а л ы қ

Хош... хош
Бала-шағаңыздың ийгилигин көриңіз!
Дүнья турғанша жасағайсыз!

Н ө к е р

Жаксылықта көрискеймиз!
Алдыңыз жарық болғай!

Е р н а з а р а л а к ө з

Айтқаның келгей, жан достым!

Н ө к е р х ә м ж и г и т л е р к е т е д и . Б а с қ а л а р д а о л а р ғ а и
с е д и . Е р н а з а р а л а к ө з х ә м М ә м б е т ғ а н а қ и л к е

Е р н а з а р а л а к ө з

Мәмбет...

М ә м б е т

Неуе, Алакөз?

Е р н а з а р а л а к ө з

Биримизди биримиз өлтириўге шықтық па?!

М ә м б е т

Солай болды.

Бул алпыс бийдиң ылаңы:
Оларға қарақалпақтан гөре
Әмел менен шапан қәдирли!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жүрегим мениң хәўлиреп
Қатты-қатты сөғып тур...

М ә м б е т

Албырама, тут өзинди,
Ҳаққа қудай болысқан.
Ата-баба „жыртық үйдиң де
Қудайы бар,“ депти-ғой.
Сауашың емес туңғыш көрип атырған:
Талай-талай дығырықтан алдырмай,
Жағаласқан жаўларыңды жалпайтып,
Аман-есен шыққансаң!

Пауза

Е р н а з а р а л а к ө з

Бабаны бүгин көрдиң бе?

Мәмбет

Көрдим.

Ерназар алакөз

Қалай екен денсаулығы?

Мәмбет

Баба қуунақ;
Бірақ барғанымда
Гәпке зауқы шабыңқырамай
Жатыр еді шалқасынан,
Шаңараққа тигилип.

Ерназар алакөз

Ара-тура бабанын
Гөне дәрти қозғалып,
Жауатуғын кара булттай
Түнеретуғынын билмейсең бе?

Мәмбет

Жеткердим оған гәплериңди.
Хәзир баба келеди.
Арбасына ат жегип,
Аралап жүр қосларды.

Ерназар алакөз

(ойшыл түрде)

Бәлким... дурыс... шығар,
Басшыларын қослардың
Усыманға жыйнаған?

Мәмбет

Ойлауымша дурыс,
Шақырайын ба оларды?

Ерназар алакөз

Шақыр!

Мәмбет кетеди. Ерназар алакөз тынышсызланып
арман-берман жүреді.

Ерназар алакөз

Тулпар аттай шапшыған,
Аспандағы сан жулдызды қақшыған,
О, кеуилим!
Ала-сапыран дауылдай,
Бәхәрдеги төгіп өткен жауындай
О, кеуилим!
Пәруаз еткен суңқарларым —
Ақ әрманым,
Ақ тилегім!
Дүбірлейсең, тасырлайсаң, тынбайсаң,
О жүрегім!
Мен билмеймен:
Қашан? Қай уақ тоқтайсаң?
Ал, хәзірше аспай-саспай соққайсаң!

Сырттан дауыслар еситиледи.

Дауыслар

Ассалаума әлейкум, баба!
Келиң, баба.

Б а б а н ы ң д а ў ы с ы

Ўэлейкум ассалам, улларым!

Д а ў ы с л а р

Өте берин!
Хош келдиңиз!

Ишке Сэрдар баба киреди.

Е р н а з а р а л а к ө з

Ассалаўма элейкум, Сэрдар баба!

Е р н а з а р а л а к ө з С э р д а р б а б а н ы қ о л қ а ұ с ы
рып қарсы алады.

С э р д а р б а б а

Ўэлейкум ассалам, Ерназаржан!
Саў-саламат барсаң ба?

Е р н а з а р а л а к ө з б а б а н ы ң қ о л ы н а н қ о с қ о л л а п
алып, бийikleу орынға отырғызады.

С э р д а р б а б а

Ҳаўлықпа, улым!
Қосларыңды бирим-бирим
Араладым асықпай.
Кеуил-хошын
Тәуир көрдим ерлердиң,
Мықлы сездим беллерин.

Е р н а з а р а л а к ө з

Арғы беттен адам келди, баба!

Сәрдар баба

Еситтим.

Канықпан бар хабарға.

Ерназар алакөз

Бизге деген жан ашыр
Душпанның да арасында
Бар болғаны қууаныш.

Сәрдар баба

Қууанба, улым, қууанба:
Еле ерте марапат,
Қудайдан күт шарапат.
Нөкердің айтқанындай,
Душпаныңның жансызы
Жан ашыр болып жәдигөй
Жаныңды сениң алыуға
Қасында буғып жүрмесин?
Күнге ағарды дейсен бе
Сақал менен шашларым?!
Сүйегім—сипсе-сыпырғы,
Тик жүрген тири өликпен,
Қуры сүлдерин сүйреткен.
„Аузым аска енди тийди“ дегенде.
Зирек-зирек мурнымнан қан ағып,
Жаманлықты жырақтан емес,
Жақынымнан көп көріп,
Жүрек шайды болғанман.
Бириңди-бириң түрткілеп
Бирикпейди басларың!
Көріп турып, билип турып,

Сақауды „шешен“ деймиз,
Мақауды „көсем“ деймиз—
Қалай ығбал ашылсын!?

Ерназар алакөз

Ауҳал ауыр, баба...

Сәрдар баба

„Жеңил“ деп саған ким айтты?!
Неге мени шақыртты?
Усыңы айтыу үшін ба?!

Ерназар алакөз

Яқ! Яқ! Баба! Тынланыз.
Пүткіллей басқа машкала
Ғуұлатып жүр шекемди.

Сәрдар баба

Айт.

Ерназар алакөз

Улыума биз тап усылай барыста
Ұтаны бар, иргели
Халық бола аламыз ба?

Сәрдар баба

(қызып сөйлеп)

Халықты халық ететуғын—азамат!
Қайда? Бар ма тири азаматлар?

Азаматың—қатын болса,
Қатынларың—отын болса,
Ишкен асың—қоқым болса,
Ар-намысың—тоқым болса,
Қәйтп халық боласан?!
Шық майданға! Дәлилле,
Халқыңның—халық екенін!

Е р н а з а р а л а к ө з

Болды, баба!

С ә р д а р б а б а

Сен қандарысан!
Өкиніп өлгенлердің!

Е р н а з а р а л а к ө з

Хәр бир сөзіңнен
Шақмақ тастай от шығып,
Сай-сүйекти сырқыратты, өртеди.

С ә р д а р б а б а

Хәм де хәрғиз умытпа:
Өзбек, қазақ,
Қарақалпақ хәм түркмен
Әлимсақтан биргемиз,
Ағайынбыз, түби бир тууысқан.
Хәр бир елдің, хәр ауылдың
Хәтгеки хәр бир үйдің де
Бир жаманы болады.
Жаманды алма есапқа,
Жақсылары менен дос болғыл.

Ерназар алакөз

Дослық—мениң бул өмирде
Көп оқыған кітабым.

Сәрдар баба

(қойнынан ораулы қанжар шығарып)

Мә ал...

Марқум әкеннің қанжары бул,
Сақлап едим қәстерлеп.

Ерназар алакөз

(қанжарды алып, маңлайына тийгизип, сүйип)

Сизде бул қайдан жүр, баба?

Сәрдар баба

Әкен Мыржық батыр менен
Қыяметлік дос едим.

Сол дослықты беккемлеп биз, сертлесип,
Қарыу-қанжар аумасқанбыз бир сапар.
Сен ол уақытта бесикте едің, Ерназар.

Ерназар алакөз

Рахмет, Сәрдар баба!

Сәрдар баба

Ел намысы ушын силте өткір қанжарды.

Сәрдар баба кегеди. Дабыл қағылады

Ерназар алакөз

(сыртқа дауыслап)

Нурмурат! Нурмурат!

Н у р м у р а т, оған илесе Ү р и м х а н жууырып келеди.

Н у р м у р а т

Мындаман, аға! Қағылды дабыл!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жигитлерің орнында ма?

Н у р м у р а т

Ауа... хәммеси.

Кеше тек Жәметти күн узақ жойытып едик;

Түнде келди.

Хәзир түйелмиз!

Е р н а з а р а л а к ө з

Алып кел мениң атымды!

Н у р м у р а т кетеди.

Е р н а з а р а л а к ө з

(Үримханға)

Қарағым, аўылға бар!

Апамның қасында

Көз-қулақ болыңыз бала-шағаға.

Ү р и м х а н

Аға! Куўмаң мени соранаман:
Сизлер менен бирге боламан!

Е р н а з а р а л а к ө з

(буйырып)

Айтқанды қыл, ауылға бар!

Ү р и м х а н

Аға, бизлер Нурмурат пенен
„Шықсақ—төбемиз бир,
Өлсек—гөримиз бир“,
Деген едик қосылғанда.
Сиз өзиңиз де бар едиңиз
Усы гәплер айтылғанда.
Ақ пәтия бергенсиз..
Умытқаныңыз ба?!

Е р н а з а р а л а к ө з

„Ер сериги бол“, дегенмен.

Ү р и м х а н

Менде соны кәлеймен.
Жауға қарсы атқа минген
Меннен бурын
Болмап па сирә бир ҳаял?!
Мүйтен ураны—„Ақшолпан“,
Қыят ураны—„Арыухан“-гой...

Ерназар алакөз

Жеңдиң мени.
Өзиң бил онда, қарағым.

Үримхан

(қууанып)

Рахмет, аға!

Үримхан кетеди. Урыс дабылы қаттырақ еситиледи.
Мәмбет баслаған қару-жарақлы жигитлер келеди.

Ерназар алакөз

Азаматлар! Жағдай түсиникли-ғой?

Жигитлер

Түсиникли хәммеси!

Ерназар алакөз

Сөз қысқа!
Уран биреу— „Азатлық“,

Жигитлер

(қосыла дауыслап)

Азатлық!!! Азатлық!!!

Ерназар алакөз

Ийелейтуғын жерлерің белгилі-ғой?!

Жигитлер

Билемиз! Белгили!

Ерназар алакөз

Кайталайман тағы да:
Он қанатта—Мәмбет;
Сол қанатта—Нурмурат;
Қақ ортада—Бекнияз;
Букқыда турады—
Алыұшы бийдің жигитлери;
Арт бетте—Дәуірхан.
Сан жағынан душпан көп,
Бирақ күш биз тәрепте—
Себеби, биз өз жеримиз,
Елимиз хәм журтымыздамыз.
Бизге пана—хәр бир гия!
Мәмбет,
Басла жигитлеринди!
Алдыңғы сапта турыңлар!
Мен де хәзир жетемен
Нурмурат саған буйрығым:
Атымды мениң таяр қыл!

Жигитлер кетеди. Тасырлап шапқан атлар. „Азатлық!“, „Азатлық!“ деген сүренлер. Қолында мылтығы бар Жәмет көршеди.

Ерназар алакөз

Неғып жүрсең?
Жигитлерден бөлинип?!

Ж ә м е т

Баратырман орныма!

Е р н а з а р а л а к ө з

Жет! Тез жет излеринен!

Ж ә м е т

Әжеп...

Ж ә м е т шығып кетеди. Қ у м а р а н а киреди.

Қ у м а р а н а

Жалғызым!...

Е р н а з а р а л а к ө з

Апа!

Қ у м а р а н а

Маңлайыңнан сүйейин, деп келдим, жалғызым!

Е р н а з а р а л а к ө з

Апажаным!...

Қ у м а р а н а

(маңлайынан сүйіп)

Боз-ала танда бозлатпағайсаң;

„Енди жеттим“ дегенде,

Ақ бетимди тырнатпағайсаң;

„Өткелден өттим“, дегенде
Көз жасымды парлатпағайсаң;
Запыран қустырып, зарлатпағайсаң.
Жығылса—турғыз орнынан,
Сүринсе—деме қолтығынан,
Ғайып Ерен Қырық Шилтер,
Қыдыр ата, Шахимардан.
Хәмменизге тапсырдым!...
Ата-баба әруақларым қоллайгөр!
Болды, балам, кеттім!

Қ у м а р а н а кетеди. Тасырлап шапқан атлар. Жуұырысын
жигитлер өтеди. Бақырыс, сүренлер. Е р н а з а р а л а к ө з т о -
бенің басына жууырып шығалы.

Е р н а з а р а л а к ө з

(қылышын қынабынан сууырып)

Жарқылда бүгин, жалтылда,
Ақ алмас, полат қылышым!

(жигитлерге)

Алға!... Алға!!
Жалтақламаң!...
Өзекли жанға бир өлим!
Тайсалмаңлар әжелден!
Шығыңлар кәне майданға!
Шеңгели—гүл-гүл,
Шымшығы—бүлбил,
Жер ушын!
Майсалы жазық дала ушын!
Палапан қанат бала ушын!
Гәудеде намыс-ар ушын!

Ж ә м е т х ә м Е р н а з а р к е н е г е с т а с а д а н б и р к ө р и н е д и
де ғайып болады.

Ерназар алакөз

Алға! Алға!... азаматлар!...
Азапта жүрген ел ушын!
Азатлық!!!

Сырттан мылтық атылады. Ерназар алакөз тентірек-
ш, шайкатылып біраз турады. Оқ атылған жаққа қарайды.

Ерназар алакөз

Бул қайсы қарамының иси?
Көзім булдырап тур..
Ким де болсаң да есит:
Менің кейнімде қалып,
Бір қап тары ишерсең!...

Ерназар алакөз жығылады.

Жәмет

(жақынлап)

Тийди. Дәл жүректің тусынан!

Ерназар кенегес

(алысырақта тұрып)

Өлді ме?

Жәмет Ерназар алакөздің қасына келип анықлап
қарайды.

Жәмет

Муқ қапты! Муғаллақ атты!!!

Ерназар кенегес

(жеңил тартып)

Енди тыныш табамыз!
Жайпарахат дәуран сүрип қызықлы,
Өзимиз бийлик қурамыз!

Ж ә м е т

(қәуәтерленип)

Биреу киятыр, жүриң тез!

Ерназар кенегес

Батырайық қарамызды,
Қолға түсіп қалармыз...
Жеткізейік тезирек
Ийшан менен қолбасыға
Бұл жақсылық хабарды!

Жәмет хәм Ерназар кенегес жууырып шығып
кетеди.

Д а у ы с

(сырттан)

Алакөз аға, келдик биз,
Таяр болды атыңыз!

Н у р м у р а т жууырып киреди.

Нурмурат

Аға, атыңызға миниңиз!...

(жерде жатқан Алакөзди көрип)

Ағажан, не болған сизге?!!!

Нурмурат Ерназар алакөздиң басын сүйейди.
Қолына жуққан каннан шоршынып кетеди.

Нурмурат

Қан!!!

Үримхан, қайдасаң?!

Үримхан жууыра киреди.

Үримхан

Не өзи... уай... уай...; Бул не?!...

Нурмурат

Сорлап қалыппыз, Үримхан!
Ағамызды атып кетипти!...

Үримхан

(жылап)

Бахты қара болдық па?!...
Панамыздан айырылдық па?!...

Н у р м у р а т

(бақырып жылап)

Жууырі!... жууыр... аўылға!...
Жығылды де байтерек!!!
Аспанды булт торлады де!!!
Қараңғылық қаплады де!!!

Ү р и м х а н

Уай!... уай!...

Ү р и м х а н жууырып шығып кетеди. Оның жылаған дауыны алыстағы „Азатлық!“ „Азатлық!“ деген сүренлерге уласады. А д а м л а р жыйналысып қалады.

Х а л ы қ

Бул не ҳәдийсе? Не болған?
Жарадар ма? Аманлық па?

Және де а д а м л а р кире баслайды. Ишинде —Б е р д а қ т а бар. Алыстан шауқым-сүренлер, шапқан атлар туяқларының селері еситилип турады.

Б е р д а қ

*Катарда қоса нар еди,
Халыққа намыс-ар еди,
Сорлы қарақалпағым,
Пешанаң қандай тар еди.*

Х а л ы қ

Толы журтқа дәрқарым!
Намыс-арым, уай!.. уай!...
Жууырып М ә м б е т киреди.

Мәмбет

Бул не жыйын топланган?!...
Қайда Алакөз!...

Нурмурат

(жылап)

Мәмбет аға!...
Басымызға түсти-ғой ауыр мүсийбет!...

Мәмбет

(бақырып)

Не деп турсаң былшыраш!...

Нурмурат

Алакөз ағам...а...а...а....

Мәмбет

(жулқынып алға шығып)

Я?!... Не дейсең?!... Ұай... ұай!...
Кимнен келген жауызлық!...
Айтың! Айтың! Ким! Ким?!...

Нурмурат

Билалмай қалдық!...

Мә м б е т

Алакөз... достым... жол басшым...
Ар-намысым! Тиримисең?!
Жаудың бетін қайтардық.
Женеміз биз! Женеміз!!!

Е р н а з а р а л а к ө з қозғалып, көзін ашады.

Х а л ы қ

(қууанышлы)

Я алла, көзін ашты!...
Жанымыз курбан жолыңа!
Көзиміздің жасын көргейсең, алла!!!

Е р н а з а р а л а к ө з

(алдына тик қарап)

Ким атты мени тасадан?
Ким екен қаслық жасаған?
Келе бер душпан келе бер,
Хәуириңди басамаң!
Нәлетий заман, хан-заман,
Қызыл жоса, қан-заман—
Кегімди молдан алайын
Шықпай тур, жаным, бір заман!
Шықпашы жаным, бір заман...
Таршылық заман,
Тар заман,
Заршылық заман,
Зар заман—
Кегімди ханнан алайын,
Шықпай тур, жаным, бір заман

Шықпашы, жаным, бир заман...
Хан „ашық“ менин басыма,
Халқымның көз жасына
Ҳийлекер тұлки, касқыр-хан,
Мәрт болсаң кел қасыма!
Тасыма, хан, тасыма!
Жасыма, елим, жасыма!
Жете алмадым муратқа—
„Ялғаншы“ деген усы ма?
Шерлерден шер тууады,
Ерлерден ер тууады,
Ханға исенбең, мәрт халқым:
Ханлардан гөр тууады!
Шашылған қолды куранлар,
Қарақалпақ қыранлар,
„Азатлық“ деп алға умтылың,
Үзилмесин уранлар!!!

Х а л ы қ ү н с і з жылайды: Бир топар ҳаяллар, бала-шағалар
шреди. Ишинде— Қ у м а р а н а, Ү р и м х а и бар. Қ у м а р
а н а баласын қушақлап жығылады.

Қ у м а р а н а

Тар құрсағым кеңиткен
Тас емшегим жибиткен
Қулыным, қулыным!
Жөргеғинди жайладым
Ешки жүни, түбиттен,
Қулыным, қулыным!
Түи уйқымды төрт бөлип,
Бесигинди тербеткен
Анаң турыпты зар жылап,
Қулыным!... қулыным!!!...
Оғына қалқан болсамшы,
Жолыңа курбан болсамшы,
Қулыным! Қулыным!

Ерназар алакөз

Заманнан заман бар озар,
Азаматсыз ел тозар —
Мени „өлди“ деп жыламаң,
Туўылар эле Ерназар!
Көтериңлер басымды...
Орнымнан турып өлейин,
Душпанды урып өлейин!
Көтериңлер басымды,
Күнди көрип өлейин!...

Мәмбет хәм Нурмураг Ерназар алакөз
сүйөп турғызады.

Ерназар алакөз

Көшеди, бултлар көшеди,
Еседи даўыл, еседи
Кайда қалды қылышым
Қолымдағы кешеги?

Мәмбет

Жан достым, мине қылышың!...

Ерназар алакөз қылышын әсте жоқары көтеріп хәм
меге бір қарап өтеди.

Ерназар алакөз

Жеңилген жоқпан эле мен,
Жеңилмей сирә өлемен!...
(халыққа қарап)

Бахыт таңы атқанда
Халқым саған келемен...

Қумар ана

Қулыным... қулыным...

Ерназар алакөз

Апа!... Апажаным мениң!!!
Туттырмай кетти пәл-пәллеп,
„Азатлық“ — ушқыр қус екен.
Жеткізбей кетти, қуйын боп —
„Ялғаншы“ деген усы екен.

Ерназар алакөздің жаны үзіліп кетеді.

Мәмбет

Сақлай алмадым... Алакөзим!
Ар-намысым!...
Тәрк еттің жарық дүньяны!

Мәмбет еңиреп жылап жибереді.

Бердақ

*Батырлықта тақлығынан,
Ауызбирлік жоқлығынан,
Бийлердің қорқақлығынан,
Ғапыл болды Алакөзі!*

Сәрдарбаба келеді. Ол Ерназар алакөздің маңлайынан сүйеді хәм Қумарананың қасына дизерлейді.

Қумар ана

Қулыным! Қулыным!!!
Сен жоқсаң енди,
Үзилди-ғой жулыным!

Халкына қорған бола алмай,
Қысқа болды-ау жүримиң!
Кулыным... кулыным!...
Өзимизди өлтириуге шебермиз,
Көлдей етип көздің жасын төгермиз!...

Х а л ы қ еңиреп жылап, аза тутады.

Қ у м а р а н а

Таулар неге куламайды,
Аспан неге жыламайды,
Жалғызым мениң өлгенде?!
Дала неге шуламайды,
Тениз неге тууламайды,
Ер Ерназар өлгенде!

Б а л а ж е т е к л е г е н х а я л

Талпынған тилек, талуас
Қанағынан қайырылды,
Аңыраған жесирлер,
Шырылдаған жетимлер
Панайынан айырылды.

(баласын қушақлап)

Қошантайым,
Қалдық енди қорғансыз...

Б а л а

Енди ханның ләшкерлери
Өлтире ме бәримизди?!

Қ у м а р а н а

Жоқ! Жоқ!...
Жайрата алмас,
Жайпай алмас, бәримизди,
Жоқ ете алмас халқымызды,
Жалмауыз хан,
Жауыз хан!
Жыламаңлар,
Ес жыйың!
„Жыламаң“ деди қулыным!
„Елимиз бар, ер табар,
Тууады“, — деди Ерназар!
Жыламаң енди, жыламаң!
Тарқамасын жыйының,
Жауар булттай түйилиң—
Алдыңда еле қыйының.
Қайғы менен қууаныш
Араласар!
Жәбир-жапа, жубаныш
Жағаласар!
Ақ әрманың дым алыс
Сахрадағы сағымдай
Минарланар, жеткізбей,
Араны ашар!
Жүрегінде жара басар!
Өмиримиз узақ жол —
Гезенде болып шалықтым,
Күте-күте бахытты,
О, жабықтым,
Зарықтым!
Танды күтип қулыным
Алыұшы еди хәр күни...
Бозлап, боз боран болып,
Күттим сени жарық күн
Күтеміз сени жарық күн!!!

Х а л ы қ үнсиз. Узактан ана хәйиһи еситиледи. Жа рын кем-кемнен сөне береди. Қараңғылық қойыўланады. Хәйиһи тоқтайды. Аңыраған зарлы даўыс еситиледи. Зарлы даўыс пәсейгенде өсте-ақырын жарық бериледи.

Таң атады. Ж а с б а л а нәзик колларын күнге қарай созып алға жүреди. Сахнаның шетинен С ә р д а р б а б а көзлерин б а л а д а н үзбей қарап турады. Жалғыз аттың шапқылаўы еситиледи. Соң кең дала есап-сансыз атлардың дүбиринен ләрземге келеди. Дүбирли басылған соң алыстан Е р н а з а р алакөздин даўысы еситиледи:

*Заманнан заман бар озар,
Азаматсыз ел тозар,
Мени өлди, деп жыламаң,
Тууылар еле Ерназар!*

П е р д е

ТҮСИНДИРМЕЛЕР

5-бет. *Мәңгүрлик*—кимлигин билмей, еси кирели-шығалы болыў.

9-бет. *Изим қорған*—бир уақытлары ол Изим атлы байдың қонысы болған. Соңын-ала усылайынша аталып кеткен.

14-бет. *Дүбеген нөкерлер*—үсти-үстине топылып келе берген хан ләшкерлери.

16-бет. *Мәмбет*—прототиби—Ерназар палўан. Руўы ақмаңғыт. Көтерилис жеңилiske ушыраған соң ол түркменлерди пана-лап жүреди. Автор бир трагедияда үч Ерназар болмаўы ушын онын атын өзгерткен (*ред.*).

21-бет. *Ийман*—қайыр-сақауатлы болыў хәм кудайға ҳақ нийет пенен қуллық етиў.

Иймансыз өлиу—өлер алдында мусылманшылықтың тәртиби бойынша ҳаяттың оқылмаўы.

Дарийха—кеуилдеги өкиништи, жүректеги дәрғти билдиргенде айтылатуғын сөз.

25-бет. *Зилзила*—аўырлық.

Дил—жүрек.

26-бет. *Зулматта гирян, гиреўсиз көзим*—бахытсыз заманда қан жылаған нурсыз көзим.

27-бет. *Аласат*—ғауға, жәнжел, шаўқым.

28-бет. *Қумай суў*—сарғыш рең суў.

33-бет. *Майдан берипти* — сауаш курыпты.

36-бет. *Мардан* — камыстан, жекеннен тоқылған дән хәм баска да затларды салып қоятуғын, бийиклиги адамның белбууарынан келетуғын ыдыс.

48-бет. *Хожаназар* — Ерназар алакөздин баласы. Ол Хийуа ханының қолында тутқын болып өледі.

51-бет. *Насырымызды бугип алмайық* — абырайдан айырылмайық.

Сейидмухаммед — 1856 — 1864-жыллар аралығында Хийуаны бийлеген хан.

Теке, яумыт, шаудыр — түркмен руулары.

52-бет. *Әташтан* — қоз тартып шығаруу ушын ошақтың аузына тиркеп, ылайдан исленген қоршама.

54-бет. *Сыран сууық* — қақаман, асыл сууық.

Соая — жапырақлары түсіп қалған өзімлик пақалы.

55-бет. *Жумыр* — асқазан, қарын, курсак.

57-бет. *Мухаммед Әминхан* — 1845 — 1855-жыллар аралығында Хийуаны бийлеген хан. Сейидмухаммед ханның тууған ағасы.

60-бет. *Дәуирхан, Жанкелди* — көтеріліске қатысқан жигитлер.

61-бет. *Ийшан* — тарихымыздағы Қарақум ийшаннан (Қутлы хожа) баслап есаплаганда олар гүлләни бәсеуі: Жантемир, Ләтип, Әбди, Ибадулла, Мәстеуин. Ишіндеги Ибадулла хәм Мәстеуин ийшанлардың Шымбай әтирапында мешитлери мунарланып турған (революциядан кейин бул диний имаратлар „шаш ал десе, бас алатуғын“ белсендилер тәрепинен күл-талқан етилген). Олардын атлары „иләхий“, „кийели“ деп санап, халық тек „пиримиз“, „ийшанымыз“, „уламамыз“ деп тилге алады екен. Бердақтың „Ерназар бий“ поэмасында да сол себепли ийшанның исми айтылмаған. Бул трагедияда Ийшан улығмаластырылған тулға хәм сол уақыттағы уламалардың уәкили ретинде алынған.

Зулпықар — қарамаатлы қылыш.

Хәзирети Әлийге бардас ер — мусылман әскерлериниң сәркардасы хәм пириндей турпатлы ер.

62-бет. *Хубби* — сол уақыттағы Хийуаның үлкен ийшаны.

Атамурат хан — түркменлердеги яумыт рууының басшысы.

Зәмиин — аспанның асты, жердиң үсти.

Қаламу-шерийфти яд еткен муҳмину мусылманлардың ол бузу рукбарыдур — куранды яд еткен мөмин мусылманлардың басшысы.

Бәс, бәс — өзбекше сөз. „Токтат, жетер“ дегени. Хийуаға қатнап, хан дәргайында болып жүргенликтен Ийшанның тил байлығында усундай да сөз табылады. Барышча қарақаллақша сөйләуге тырысқан Хийуалық Атанияз хәм Нөкерде де өзбекше сөзлер ушырасады.

65-бет. *Майлы шеңгел* —хәзирги Әмиүдәрья районындағы жер аты. Қарақалпақлардың Хийўа ханлығы тәрәпинен шегарасы.

67-бет. *Дарайы* —қолдан тоқылған жасыл реңди ҳасыл жипек. *Тәләбул илим пәрийзатың, аллакули-ю-муслими-ю-муслид-мат* —ҳаяллар да сауат ашыуы керек.

Пештахта —пақса.

68-бет. *Сарапшы* —төрелик айтатуғын.

71-бет. *Елекей султан* —Ермухаммед Елекей Қасымов. Орта жүз қазақларының султаны, орыс ҳүкметиниң әскерий старшинасы.

72-бет. *Зарлық* —қарақалпақлардың өзлери сайлаған туңғын хәм соңғы ханы.

Сайыпназар бий —руўы маңғыт. Ерназар алакөз өлтирилгеннен кейин ол хәм Ерназар кенегес хан тәрәпинен хәр қайсысым елиу тилла менен байрақланған.

Өтирикке қорыққандай болып —Ийшан көзабаға Ерназар кенегести қорғағышласа да ишинен оның халық тәрәпинен өлтирилгенин қәлеп тур (ред.).

89-бет. *Мәхрем* —ханға жәрдемши, ақылғөй адам.

Ақ жарма —Әмиүдәрьяның бир тармағы (кейин қуўрал қалған).

Ақ қошқар —Ақ жарманың бойындағы елат (кейин жоқ болып кеткен).

90-бет. *Едил* —Волга дәрьясы.

Жайық —Орал дәрьясы.

Шер-шемен —қайғы-дәрт.

94-бет. *Жәмет* —тарийхтағы ҳақыйқый аты басқаша, яғный прототиби. —Шоңқы деген адам.

Есет батыр, Дәберген бий, Қайыпхан —қазақтың белгили адамлары.

99-бет. *Қолбасы* —ханның әскербасылары „онбасы“, „жүзбасы“, „мыңбасы“ болып бөлинген. Әскер саны мыңнан асса, сәркардасы „қолбасы“ болып аталған.

Атанияз —прототиби Махмуднияз лашкербасы.

Аталық —пүткил қарақалпақ бийлериниң үстинен қарайтуғын хәмел. Ерназар алакөз басшылығындағы көтерилис бастырылғаннан соң хан: „Бундай булағай қайталанбауы ушын не ислеўнимиз керек?“ —деп ўәзири-нәзирлери, хәмелдарлары менен ойласық қурған. Сөйтип „аталық“, беглер беги“ кусаған хәмеллер жүзеге келген. Сол себепли трагедияда хәмелпараз Ерназар кенегестин бундай хәмелден бийхабар болуы тәәжжубленерлик емес. Автор бунин ўақыяларды драматизациялау мақсетинде ислеген (ред.).

101-бет. *Мактуб* —тексте „хүжжет“ мәнисинде.

102-бет. *Айдос бий* —қарақалпақлар арасынан 1828-жылы Хийўа

канына қарсы шыққан көтерілісшілердің басшысы. Сол жылы хан гәрепинен өлтирилген.

108-бет. *Алыушы бий* — көтеріліс жеңиліске ұшыраған соң ол қазақтардың арасында жасырынып жүрели.

Қоллары бар ма бақышлы? — айтқанына жүретуғын адамлары бар ма?

Дәуқара — Тақтакөпир районындағы жер аты. Бұрын Дәуқара атлы көл де болған.

Ишки қум — Қызылқум шөлі.

Батық — ол хакқында алғы сөзде („Автордан“) жазылған.

115-бет. *Алабүйрек* — хәркыйлы.

Әндийше — ой, қыял, пикир.

Игри — қыйсық.

Омма урид — пайдаланып қалыу.

Қиндикли зағара — шигин, жүөери, тары унынан қалың етип пиририлп, қақ ортасы бармақ пенен тесилп, тандырға жабылған, шөрекке ұсаған нан.

Сала қулаш — нәхән, ұзын, үлкен.

116-бет. *Балтамтап* — болар-болмасқа айтысыу.

120-бет. *Торап* — жоллардың бір-бирине қосылысқан (ямаса басқа нәрселердің) кесіскен жери.

121-бет. *Хожанияз қала* — Хийуа ханының қазақлар менен шегарасындағы қарауылхана бекиниси.

Қууандәрья, Жаңабәрья — соңғылығында бұл дәрьялардың сууы кеуип кеткен. Хәзир тек орны бар.

122-бет. *Дийұанбеги* — ханның ис басқарушысы.

124-бет. *Басалай* — кептирилген тары ямаса шигиннен исленген суйық быламық.

131-бет. *Әуселе* — урыс, керис, жәнжел.

138 бет. *Қарақулақ* — жолбарыстың киятырғанын хабарлап жүретуғын пышық туқымлас жыртқыш аң. Текстте бұл сөз „Ерназар алакөздің жанқорғаушысы“ (телохранитель) деген мәнисте берилген.

140-бет. *Хожелидеги сауаш* — бұл сауаш 1855-жылы декабрь айында болған.

Алапаға шабыу — қурыдан-қуры далаға ат шабыу; биймәни ис.

170-бет. *Мыржық* — Ерназар алакөздің әкеси. Толық аты — Мир Әлий бий Кусбеги Бақадыр. Мыржық — жеңгелериниң қойған лақап аты.

176-бет. *Ғайып Ерен Қырқ Шилтер, Қыдыр ата, Шахимардан* — пирлер.

Айладур Уталиев

ЕРНАЗАР АЛАКӨЗ

*Ақ қосық түріндегі
еки бөлімлі
тарийхий трагедия*

Қарақалпақ тилинде

„Қарақалпақстан“ баспасы

Нөкис — 1997

Редакторы *Бахыт Нурыллаев*
Художниги *Исмайыл Қыдыров*
Техредакторы *Кеңесбай Бекниязов*
Корректорлары *Арзыхан Апашева* және
Қайыпберген Байлеспесов

ИБ № 1934

Териўге берилген уакты 3 XII 96. Басыуға рухсат етилген уакты 24 II 97. Қағаз форматы 70X108^{1/32}. Газеталық қағаз қолланылды. Текст—жоқары баспа, ал мукабасы—офсет усылында басылды. Әдебий гарнитура: кегль 10 және 8. Көлеми 6,0 баспа табақ. Шәртли баспа табағы— 8,40. Есап баспа табағы -4,78. Жәми 1000 нуска. Буйыртпа № 134. Баҳасы 60с. 60г.

„Қарақалпақстан“ баспасы: 742000, Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9

Қарақалпақстан Республикасы Баспа сөз бойынша мәмлөкетлик комитетине қараслы Нөкис полиграфкомбинаты: 742000, Нөкис қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9